

PAPER DETAILS

TITLE: Cografi Aidiyetin Hadis Yorumuna Etkisi: Muzaffer Topluluk Hadisi Örneği

AUTHORS: Fatma BÜsra Çoban

PAGES: 1170-1194

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4131784>

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Cilt | Volume 23 • Sayı | Number 2

Aralık | December 2024

Coğrafi Aidiyetin Hadis Yorumuna Etkisi:

Muzaffer Topluluk Hadisi Örneği

The Effect of Geographical Belonging on Hadith Interpretation:
The Example of Victorious Community Hadith

Fatma Büşra ÇOBAN

Arş. Gör | Res. Asst.

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis
İstanbul Medeniyet University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Sciences, Hadith

Dr. Adayı | PhD Can.

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

İstanbul University, Institute of Social Sciences

İstanbul, Türkiye

fatmabusra.coban@medeniyet.edu.tr

<https://orcid.org/0009-0003-8462-7635>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 08.08.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 05.11.2024

Yayın Tarihi | Published: 30.12.2024

Atıf | Cite As

Çoban, Fatma Büşra. "Coğrafi Aidiyetin Hadis Yorumuna Etkisi: Muzaffer Topluluk Hadisi Örneği". *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/2 (2024), 1170-1194.
<https://doi.org/10.14395/hid.1530268>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zeka Etik Beyanı: Bu çalışmanın hazırlanması sırasında yazar makale özetini İngilizce'ye çevirirken yararlanmak amacıyla DeepL'i kullanmıştır. Bu aracı kullandıktan sonra yazarlar içeriği gerektiği gibi gözden geçirip düzenlemiş ve yayının içeriğinin tüm sorumluluğunu üstlenmiştir.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two external double-blind peer review.

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Artificial Intelligence Ethical Statement: During the preparation of this study, the authors used DeepL for the purpose of translating abstract of this article to English. After utilizing this tool, the authors reviewed and edited the content as necessary and assumed full responsibility for the content of the publication.

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

The Effect of Geographical Belonging on Hadith Interpretation: The Example of Victorious Community Hadith*

Abstract

The scholarly activities of an author cannot be evaluated independently from the social and human environment in which he lived. In commentary (sharh)/interpretation studies, which is the activity of understanding hadiths, it can be said that the interpreter's scientific method, his sect and the geography in which he lived, and the relationship he established with the political structure of his period had a significant effect on the way he interpreted the hadith. Although these factors affecting the interpretation of the hadith have been the subject of various studies, no research has been found on how the interpreter's sense of belonging to the geography where he lived, carried out his scholarly activities, or was under political patronage affected his interpretation of the hadith. However, this is an important issue that should be raised in the literature due to its effect on shaping the nature of interpretations.

This article analyses the hadith "A community from my ummah will continue to be victorious in the truth until the Day of Judgement" within the framework given above. Focusing on the debates about the geography of this community praised by the Prophet, the study examines the status of the hadith in the historical process and tries to determine what kind of effect the interpreter's sense of belonging to the geography where he lives, with which he is in contact for scholarly, political etc. reasons has on the interpretation.

In this study, not only the hadith commentary literature was used as a source, but also history, geography, the virtue of cities, and political texts were applied and analyzed in a wide range of literature. As a matter of fact, in addition to the interpretations in the commentary literature, references to the hadith of the victorious community are also seen in the correspondence between scholars and state rulers, in historical speeches in scholarly assemblies and religious movements, or in political texts written with the encouragement of statesmen. Such examples have enabled us to develop a broader understanding of the process of interpretation of the hadith.

The hadith, which we refer to as the "hadith of the victorious community" throughout the study, has many reports (riwāyas) and some scholars have accepted it in the category of mutawatir. Firstly, the verses of the hadith, which have prepared the ground for geographical discussions, and which indicate the region in which the community praised by the Prophet will be located, have been analyzed. Damascus and Bayt al-Maqdis are the two regions explicitly mentioned in the reports (riwāyas) of the hadith. Based on this, the scholars from Damascus interpreted the community as the people of Damascus and the scholars from Jerusalem as the people of Jerusalem. The expression "people of the gharb" in the narration of Muslim's *Sahih* played an important role in the diversification of interpretations regarding the geography of the community. The commentators debated at length what was meant by "the people of the land of the garb" and were largely convinced that this expression meant "the west of the earth". However, this situation brought up a new debate about the boundaries of "the land of the west" and which cities/regions would be included in the scope of this expression. According to the commentators, the geographies to the west of Hijaz, the place where the Prophet said the hadith, are considered to be "gharb". From this point of view, the Damascenes considered Damascus, which they regarded as the beginning of the West, as the region where the victorious community would be found. At the same time, the Egyptian commentators claimed that the victorious community would be the Egyptians since Egypt was also considered to be on the gharb line. The scholars of al-Andalus and Maghrib, who said that the word "gharb" means "Maghrib", identified the community with their own geography. The desire of the commentators to praise their own geographies with the Prophet's language sometimes led to forced interpretations, so much so that in the following period, Istanbul was also counted among the "people of the gharb" even though it was geographically not possible.

As a result of the research, it is understood that the Prophet said the hadith in question to inform that there would be a community that would be in the truth until the Day of Judgement and would struggle for the truth, and in our opinion, he did not aim to identify this community with geography and to praise the Muslims in a single region. However, commentators from different regions identified the community mentioned in the hadith

* This article is an improved version of the presentation titled "Who is the Victorious Community on the Truth?" that I presented at the panel titled "Rereading Hadith Commentaries III-Hadith and Commentary" (20.05.2023, Istanbul: Fatih Sahn-ı Semân Education and Research Centre). I would like to thank Assoc. Prof. Mustafa Macit Karagözoğlu, from whose knowledge of hadith commentary literature I benefited during the 'Classical Hadith Interpretation' workshop, for his encouragement in the writing of the article and his valuable contributions by reading my work. I am grateful to Prof. Halit Özkan and Prof. Nurullah Ardic for reading the article and making important suggestions and criticisms, and to Prof. Özgür Kavak for his help in determining the use of hadith in Ottoman sources.

with their own geographies due to their sense of belonging. This shows that the sense of belonging of the commentators to their own geographies greatly influenced their interpretation of hadith.

Keywords: Hadith, Hadith of the Victorious Community, Commentary Tradition, Interpretation, Factors Affecting Interpretation, Geographical Belonging.

Coğrafi Aidiyetin Hadis Yorumuna Etkisi:

Muzaffer Topluluk Hadisi Örneği**

Öz

Bir müellifin ilmî faaliyetleri, içinde yaşadığı sosyal ve beşerî çevreden bağımsız değerlendirilemez. Hadisleri anlama faaliyeti olan şerh/yorum çalışmalarında da yorumcunun ilmî metodunun, mezhebinin ve içinde yaşadığı coğrafya ile dönemindeki siyasi yapıyla kurduğu ilişkinin hadisi yorumlama biçimine önemli ölçüde etki ettiği söylenebilir. Hadisin yorumuna etki eden bu faktörler çeşitli araştırmalara konu olsa da yorumcunun yaşadığı, ilmî faaliyetlerini sürdürdüğü veya siyasi sebeplerle ilişki içerisinde olduğu coğrafyaya hissettiği aidiyet duygusunun hadis yorumunu nasıl etkilediğine dair herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Ancak bu konu, yorumların mahiyetini şekillendirmedeki etkisi nedeniyle literatürde gündeme getirilmesi gereken önemli bir konudur.

Bu makale, “Ümmetimden bir topluluk kıyamete kadar hak üzere muzaffer olmaya devam edecektir.” hadisini yukarıda verilen çerçevede incelemektedir. Hz. Peygamber’in övgüyle bahsettiği bu topluluğun hangi coğrafyadan olduğuna dair tartışmalara odaklanan çalışma, hadisin tarihsel süreç içerisindeki durumunu incelemekte ve yorumcunun yaşadığı, ilmî, siyasi vb. sebeplerle ilişki içerisinde olduğu coğrafyaya duyduğu aidiyet hissinin hadisin yorumunda ne tür bir etkisinin olduğunu tespit etmeye çalışmaktadır. Araştırmada kaynak olarak yalnızca hadis şerh literatürü ile yetinilmemiş, hadise dair yorumlar tarih, coğrafya, şehirlerin fazileti ve siyasetname türü eserlere de başvurularak geniş bir literatür içerisinde incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde, âlimler ve devlet yöneticileri arasındaki mektuplaşmalarda, ilmî meclisler ve dinî hareketlerdeki tarihî konuşmalarda yahut devlet adamlarının teşvikiyle yazılan siyasi metinlerde de muzaffer topluluk hadisine atıflar yapıldığı görülmüştür. Hadisin tarihî olaylar içerisinde nasıl kullanıldığına ve siyasi hareketlerde nasıl referans gösterildiğine dair zengin bir malzeme sunan ve bizatihi bir yorum faaliyeti olan bu örnekler, hadisin yorumlanma süreci hakkında daha geniş bir anlayış geliştirmeye imkân sağlamıştır.

Çalışma boyunca “muzaffer topluluk hadisi” olarak andığımız hadisin çok sayıda rivayeti olup bazı âlimler hadisi mütevatir kabul etmişlerdir. Bütün rivayetlerin makale sınırları içerisinde incelenmesi mümkün olmadığından, öncelikle hadisin coğrafya tartışmalarına zemin hazırlayan ve Hz. Peygamber’in övgüyle bahsettiği bu topluluğun hangi bölgede olacağına dair bilgi içeren tarikleri incelenmiştir. Şam ve Beytülmakdis, hadisin rivayetlerinde açıkça zikredilen iki bölgedir. Bu sebeple Şamlı âlimler muzaffer topluluğu Şam halkı olarak yorumlarken Kudüslü âlimler ise muzaffer topluluğun Kudüslüler olduğunu söylemişlerdir. Müslim’in *e-Müsnedü’s-sahih*’indeki rivayette ise Hz. Peygamber topluluğun “garb ehli” olduğunu söylemiştir ki bu ifade topluluğun coğrafyasına dair yorumların çeşitlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Yorumcular “garb” ifadesi ile ne kastedildiğini etraflıca tartışmışlar ve büyük oranda bu ifade ile “yeryüzünün batısının” kastedildiğine kanaat getirmişlerdir. Fakat bu durum “garb”ın sınırlarına dair yeni bir tartışmayı gündeme getirmiş ve hangi şehirlerin/bölgelerin bu ifadenin kapsamına gireceği üzerinde farklı fikirler ileri sürülmüştür. Yorumculara göre Hz. Peygamber’in hadisi söylediği yer olan Hicaz’ın batısında kalan coğrafyalar “garb” kabul edilmektedir. Buradan hareketle Şamlılar, batının başlangıcı olarak gördükleri Şam’ı muzaffer topluluğun bulunacağı bölge olarak kabul ederken Mısırlı yorumcular, Mısır’ın da “garb” hattından sayılması sebebiyle muzaffer topluluğun Mısırlılar olduğunu iddia etmişlerdir. “Garb” kelimesinin “Mağrib” anlamına geldiğini söyleyen Endülüslü ve Mağrib uleması ise topluluğu kendi coğrafyalarıyla özdeşleştirmişlerdir. Yorumcuların kendi coğrafyalarını Hz. Peygamber’in diliyle övme arzusu kimi zaman zorlama yorumlara sebep olmuş, öyle ki coğrafi olarak pek mümkün olmasa da İstanbul’un da “garb ehli”nden sayıldığı olmuştur.

Yapılan araştırma neticesinde, Hz. Peygamber’in söz konusu hadisi, kıyamete kadar hak üzere olacak ve i’lâ-yi kelimetullah için mücadele edecek bir topluluğun var olacağını ve tarihin hiçbir döneminin bu topluluktan hâlî olmayacağını haber vermek amacıyla söylediği ve kanaatimizce söz konusu topluluğu bir coğrafya ile özdeşleştirme ve tek bir bölgedeki Müslümanları övme amacı gütmeyeceği anlaşılmaktadır. Ne var ki farklı

** Bu makale, “Hadis Şerhlerini Yeniden Okumak III: Hadis ve Yorum” üst başlıklı panelde (İstanbul: Fatih Sahn-ı Semân Eğitim ve Araştırma Merkezi, 20. 05. 2023) sunduğum “Hak Üzere Olan Muzaffer Topluluk Kimdir?” başlıklı tebliğin geliştirilmiş halidir. “Klasik Hadis Yorumculuğu” atölyesi süresince hadis şerh literatürü konusundaki bilgi birikiminden istifade ettiğim Doç. Dr. Mustafa Macit Karagözoğlu’na, makalenin yazımı konusundaki teşvikleri ve çalışmamı okuyarak sunduğu kıymetli katkılardan dolayı teşekkür ederim. Makaleyi okuyarak önemli teklif ve tenkitlerde bulunan Prof. Dr. Halit Özkan’a ve Prof. Dr. Nurullah Ardic’a, hadisin Osmanlı kaynaklarındaki kullanımının tespitindeki yardımlarından dolayı Prof. Dr. Özgür Kavak’a müteşekkirim.

bölgelerden yorumcular hadiste bahsedilen topluluğu duydukları aidiyet hissi sebebiyle kendi coğrafyalarıyla özdeşleştirmişlerdir. Bu durum yorumcuların yaşadığı, ilmî faaliyetlerini sürdürdüğü veya siyasi olarak himayesi altında bulunduğu coğrafyaya duydukları aidiyet duygusunun onların hadis yorumuna büyük ölçüde etki ettiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Muzaffer Topluluk Hadisi, Şerh Literatürü, Yorum, Yoruma Etki Eden Unsurlar, Coğrafi Aidiyet.

Giriş

İslâm ilim tarihinde önemli bir yeri olan hadis şerh literatürüne dair araştırmalar son dönemlerde ivme kazanmış ve bu alanda yeni birçok çalışma ortaya konmuştur. Bunların bir kısmı farklı hadis şerhlerini telif ortamı ve amacı, temel karakteristikleri, şekil ve muhteva özellikleri gibi açılardan mukayeseli olarak inceleyerek literatüre bütüncül bir bakış açısı kazandırmayı hedeflerken¹ bazıları ise bir şerhi kendi bütünlüğü içerisinde müstakil olarak incelemektedir.² Eser merkezli yapılan bu çalışmaların yanı sıra İslâm ilim geleneğindeki hadis yorum faaliyetini tek bir hadis üzerinden detaylı şekilde incelemeyi hedefleyen araştırmalar da yapılmaktadır. Hadisi merkeze alarak yapılan bu araştırmalar, bir hadisin yorumunun Hz. Peygamber’den modern döneme kadar geçirdiği süreçleri, yorumlar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ile yoruma etki eden faktörleri de dikkate alarak ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Nitekim şerh literatürü ile sınırlı kalmayıp hadisin farklı disiplinlerdeki yorumlarını da inceleme konusu yapan bu çalışmalar, hadis yorum faaliyetine daha geniş bir perspektiften bakma imkânı sunmaktadır.

Youshaa Patel’in “Kim bir kavme benzerse, o da onlardandır.” hadisinin yorumlarını incelediği, “Whoever Imitates People Becomes One of Them”: A Hadith and its Interpreters” adlı makalesi bu çalışmalardan biridir. Patell bu incelemesinde, hadisteki taklit ifadesinin erken dönemde nötr bir anlam ifade ederken tarihî süreç içerisinde nasıl olumsuz bir anlam kazandığını ortaya koymaktadır. Erken dönemdeki yorumculara göre hadis, taklidin grup aidiyetini ve sosyal kimliği şekillendirmedeki rolüne işaret etmekte ve insanların birlikte ne kadar çok zaman geçirirse o kadar birbirine benzeyeceğini ifade etmektedir. Sonraki dönem yorumcuları ise yaşanan sosyal ve politik değişimlerin etkisiyle hadise olumsuz bir anlam yüklemiş ve hadisi, Müslümanları gayrimüslimlerden özellikle de Yahudi ve Hristiyanlardan farklı olmaları yönünde uyaran polemik içerikli bir öğüt olarak yorumlamışlardır.³

Patell, “Blessed are the Strangers (ghuraba): An Apocalyptic Hadith on the Virtues of Loneliness, Sadness, and Exile” adlı kitap bölümünde ise “İslâm şüphesiz garip olarak başladı ve günün birinde garip hale dönecektir. Ne mutlu o gariplere!” hadisini incelemektedir. Patell, etimolojik tahlilleri ve erken dönem eserlerindeki kullanımlarından hareketle “gariplik” kavramının yalnızlık, dışlanmışlık, keder ve üzüntü ile eşdeğer olumsuz bir anlam ifade ederken 4./10. yüzyıldan itibaren Müslüman âlimler tarafından olumlanarak garip olmanın nasıl bir değer haline getirildiğini ortaya koymaktadır. İslâm hukuku, kelam, tasavvuf ve tarih alanlarındaki

¹ Joel Blecher, *Said the Prophet of God: Hadith Commentary across a Millennium* (Oakland: University of California Press, 2017); Zişan Türkan, *Hadis Şerh Geleneği: Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020); Mustafa Macit Karagözoğlu (ed.), *Hadis Şerh Literatürü I* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020); Mustafa Macit Karagözoğlu (ed.), *Hadis Şerh Literatürü II* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022); Joel Blecher-Stefanie Brinkmann (ed.), *Hadith Commentary: Continuity and Change* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2023).

² Vardit Tokatly, “The A ’lām al-ḥadīth of al-Khaṭṭābī: A Commentary on al-Bukhārī’s Ṣaḥīḥ or a Polemical Treatise?”, *Studia Islamica* 92 (2001), 53-91.

³ Youshaa Patel, “Whoever Imitates a People Becomes One of Them’: A Hadith and Its Interpreters”, *Islamic Law and Society* 25/4 (2018), 359-426. Şule Yüksel Uysal’ın “Men Teşebbehe Bi Kavmin’ Hadisini Küresel Giyim Kültürü Açısından Yeniden Okumak” adlı makalesi ile Mirza Tokpınar’ın “Men teşebbehe bi-kavmin fe-hüve minhum’ Hadisi Üzerine Bir İnceleme” adlı makalesi de aynı hadis üzerine yapılmış benzer çalışmalardır; bk. Şule Yüksek Uysal, “Men Teşebbehe Bi Kavmin’ Hadisini Küresel Giyim Kültürü Açısından Yeniden Okumak”, *Turkish Studies* 11/7 (2016), 293-314; Mirza Tokpınar, “Men teşebbehe bi-kavmin fe-hüve minhum’ Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/2 (2005), 85-109.

âlimlerin hadise dair yorumlarından verdiği örneklerle yazar, onların farklı ilmî disiplinlerin merceğinden bakmalarının bir sonucu olarak hadise farklı yorumlar getirdiklerini ve her bir grubun kendisini hadiste bahsedilen “garipler” olarak nitelediğini ortaya koymaktadır.⁴

Halit Özkan’ın Hz. Peygamber’in mantarla ilgili rivayetlerinin ilk nesillerden günümüze kadar nasıl yorumlandığını ve bazı geleneksel inançların ve kabüllerin hadislerin değerlendirilmesine nasıl etki ettiğini incelediği “Rivayet, Anlam ve Yorum: Mantar Hadisinin Serencâmı” adlı makalesi ile Mutaz al-Khatib’in “Kalbine danış, nefesine danış.” ile “İyilik güzel ahlakıdır. Kötülük ise vicdanını rahatsız eden ve başkalarının bilmesini istemediğin şeydir.” hadislerini farklı literatürdeki yorumları üzerinden araştırdığı ve ahlakî yargının kaynağı olarak benlik/vicdan kavramını tartıştığı “Consult Your Heart: The Self as a Source of Moral Judgment” adlı makalesi de bu konudaki benzer çalışmalardır.⁵

İlgili çalışmalarda, bir yorumcunun hadisleri yorumlama biçimine etki eden unsurlar farklı açılardan incelenmiş olsa da coğrafi aidiyetin hadis yorumuna etkisiyle ilgili tespit edebildiğimiz kadarıyla herhangi bir araştırma bulunmamaktadır. Söz gelimi, İslâm dünyasının doğusu kabul edilen Meşrik bölgesinden bir yorumcu ile batı bölgesi olarak adlandırılan Mağrib bölgesindeki bir yorumcunun hadisleri yorumlama biçimi arasında bir fark var mıdır? Örneğin; Şamlı Nevevî ile Endülüslü Kurtubî’nin bir hadis hakkındaki yorumları birbirinden farklılık arz etmekte midir ve bu farklılıkta coğrafi aidiyetin etkisi ne kadardır?⁶

Bu makale, yukarıdaki sorulardan hareketle coğrafi aidiyetin hadis yorumunu nasıl etkilediğini örnek bir hadis üzerinden ele almaktadır. Çalışma boyunca “muzaffer topluluk hadisi” olarak anacağımız bu hadis mealen, “Ümmetimden bir topluluk kıyamete kadar hak üzere muzaffer olmaya devam edecektir. Onlara muhalefet edenler ve destek olmayanlar kendilerine zarar veremeyecek, nihâyet Allah’ın emri (kıyamet) onlar bu haldeyken gelecektir.” şeklindedir. Hadis on altı farklı sahâbî tarafından rivayet edilmiş olup kimi âlimlere göre mütevâtir sayılmaktadır.⁷ Hadisin sahâbe döneminde başlayan yorumlanma süreci tasnif dönemi eserlerinde belirli bâb başlıkları altına yerleştirilmesi suretiyle devam etmiş, ardından şerh literatürünün önemli örneklerini veren Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Ebû’l-Abbâs el-Kurtubî (ö. 656/1258), Nevevî (ö. 676/1277), İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi Meşrik’ten Mağrib’e İslâm coğrafyasının farklı bölgelerindeki şârihler tarafından yorumlanmıştır. Hadis, 12./18. yüzyılda İbn Kayyim el-Cevziyye’nin (ö. 751/1350) yorumları üzerinden Vehhâbiliğin gündemine girmiş, akımın kurucusu kabul edilen Muhammed b. Abdülvehhâb (ö. 1206/1792) ve öğrencileri tarafından dinî akidelerini temellendirmek üzere kullanılan hadislerden olmuştur.⁸ 19. yüzyılın

⁴ Youshaa Patel, “‘Blessed are the strangers (ghurabâ)’: An Apocalyptic Hadith on the Virtues of Loneliness, Sadness, and Exile”, *Hadith Commentary: Continuity and Change*, ed. Joel Blecher-Stefanie Brinkmann (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2023), 79-111.

⁵ Halit Özkan, “Rivayet, Anlam ve Yorum: Mantar Hadisinin Serencâmı”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 48 (2022), 1-45; Mutaz al-Khatib, “Consult Your Heart: The Self as a Source of Moral Judgment”, *Hadith and Ethics through the Lens of Interdisciplinarity*, ed. Mutaz al-Khatib (Leiden: Brill, 2022), 268-305.

⁶ Ahmet Er tarafından “VII/XIII. Asırda Hadis Şerhçiliği: el-Minhâc ile el-Müfhim Özelinde Şerhçilik Açısından Şâfiî ve Mâlikî Bakışlarının Karşılaştırılması” adıyla hazırlanan ve devam etmekte olan doktora tezi, iki şârihin eserini mukayeseli olarak incelese de çalışmanın odak noktası mezhep faktörünün yoruma olan etkisidir.

⁷ Ebû’l-Fazl Celalüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Ezhârü’l-mütenâsire fi’l-ahbâri’l-mütevâtire*, thk. Kemâl el-Hût (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1416/1996), 140; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca’fer el-Kettânî, *Nazmü’l-mütenâsir mine’l-hadîsi’l-mütevâtir*, thk. Şeref Hicâzî (Mısır: Dârü’l-Kütübî’s-Selefiyye, ts.), 141.

⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye eserinde Şîa’nın kabirler üzerine türbe inşa etme vb. uygulamalarını eleştirmekte ve bu mekânların küfür mekânı olup yıkılması gerektiğine işaret etmektedir. Bu uygulamalarıyla Şiileri şirke düşmekle itham eden İbn Kayyim, döneminde sünnetlerin bid’at, bid’atlerin ise sünnet olarak görüldüğünü söyler. Bununla birlikte Hz. Peygamber’in haber verdiğine göre Muhammedî bir topluluk (kıyamete kadar) hakkı hâkim kılmaya, şirk ve bid’at ehliyle mücadele etmeye devam

sonlarında ise çağdaş İslâm düşüncesinin öncülerinden Reşîd Rızâ (ö. 1935) bazı yazılarında ıslahatçı fikirlerini desteklemek üzere bu hadise yer vermiştir.⁹ Modern dönemde de yorumlanmaya devam eden hadis, İhvân-ı Müslimîn Teşkilâtı'nın ideologlarından kabul edilen Saîd Havvâ (ö. 1989) gibi son dönem İslâmî hareketlerin önemli isimleri tarafından yorumlanarak başta Suriye ve Filistin olmak üzere işgale maruz kalan İslâm ülkelerindeki siyasi-dinî hareketler için bir motivasyon kaynağı olmuştur.¹⁰

Hadisin erken dönemden günümüze kadar mazhar olduğu bu büyük ilgidaki temel sebebin, ihtiva ettiği meselelerin tefsir, hadis, fıkıh usûlü, akaid, mezhepler tarihi ve çağdaş İslâm düşüncesi gibi pek çok farklı ilmî disipline söz söyleme hakkı veren yapısı olduğu söylenebilir. Nitekim hadiste sözü edilen ve sitayişle bahsedilen topluluğun kim olduğu tartışılırken Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Buhârî (ö. 256/870) başta olmak üzere ehl-i hadîsin, dönemin ehl-i re'y ehl-i hadîs tartışmalarının da etkisiyle bu topluluğun kendileri olduğuna yönelik yorumları¹¹ ve bunun neticesinde hadisin, hadis usûlü eserlerinde ehl-i hadîsin fazileti bölümlerinde yer alması¹²; fıkıh usulcülerinin ise bu topluluğun kıyamete kadar varlığı sürececek olan âlimler olduğunu söyleyerek hadisi fıkıh usûlü literatüründe icmânın delilleri arasında zikretmeleri bu hususa işaret etmektedir.¹³

Hadis bir diğer yönüyle akaid, dinler ve mezhepler tarihi ilimlerini ilgilendirmektedir. Hadisin bazı rivayetlerinde yer alan “O topluluğun sonuncusu mesîh deccâl ile savaşıacaktır.” ifadesi akaid kitaplarında bu grubun deccâl ile savaşacak ve nüzûlünden sonra Hz. İsa'ya imamlık yapacak grup olduğu şeklinde yorumlanmış ve hadis nüzûl-i İsa ve mehdi tartışmalarında gündeme gelmiştir.¹⁴ Benzer şekilde hadisin başta Şehristânî'nin (ö. 548/1153) meşhur eseri olmak üzere mezhepler tarihi eserlerinde de “yetmiş üç fırka” rivayetlerinin beraberinde zikredilerek sözü edilen topluluğun fırka-i nâciye olan ehl-i sünnet ve'l-cemâat grubunu oluşturan Müslümanlar olarak yorumlandığı görülmektedir.¹⁵

edecektir; bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Za'dü'l-meâd fi hedyi'l-hayri'l-ibâd*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Abdülkâdir el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 2/443; Ulemâu Necdî'l-A'lâm, *ed-Dürerü's-seniyye fi'l-ecvibetü'n-Necdiyye*, thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım el-Âsimî en-Necdî (Riyad: Dârü'l-Hicâz-Dârü's-Süme'î, 1417/1996), 1/88, 1/300.

⁹ Reşîd Rızâ, Hindistan, Mısır, Suriye ve Hicaz'da yürütülen ıslah hareketlerinden bahseder ve dinî tecdidin Hz. Peygamber'in, ümmeti içerisinde hiçbir zaman eksik olmayacağını müjdelediği ve bugün söz konusu ülkelere dağılmış olan bu toplulukların birbirleriyle tanışması ve yardımlaşmasıyla mümkün olacağını söyler; bk. Muhammed Reşîd Rızâ, *Mecelletü'l-Menâr* (Kahire: Matbaatü'l-Menâr, 1315/1897), 22/135-136.

¹⁰ Saîd Havvâ'ya göre bu hadisler Şam'da hakkın hâkim olmaya devam edeceğine işaret etmektedir. Nitekim Allah Şam'ı, bu ümmet içerisindeki hayrın miktarının kendisiyle ölçülebileceği bir mizan kılmıştır. Ona göre kendi zamanında Filistin, Ürdün, Lübnan ve Suriye'nin hali üzerine tefekkür eden bir kimse durumun ne kadar kötü olduğunu anlar. Bu da Şam'daki hayır ehli kimselerin daha fazla çaba sarf etmelerini gerekli kılar ki onları Şam'da gerçekleştirdikleri cihadın bütün yeryüzünde yansımaları olacaktır; bk. Saîd Havvâ, *el-Esâs fi's-sünne ve fıkıhu* (Kahire: Dârü's-Selâm, 1416/1995), 3/1227.

¹¹ Ahmed b. Hanbel muzaffer topluluk hadisini zikrettiikten sonra “Bunlar ashâb-ı hadîsten başka kim olabilir, bilmem ki!” demiştir. Buhârî ise *Sahîh*'inde hadise “Kitâbü'l-İ'tisâm bi'l-kitâb ve's-sünne” bölümünde “Resulullah'ın “Ümmetimden bir topluluk hak üzere savaşmaya devam edecektir, onlar ilim ehlidir.” bâb başlığı altında, topluluğun ilim ehli olduğuna dair yorumunu bâb başlığına taşıyarak yer vermiştir; bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî* (Kahire: Dârü't-Te'sîl, 1433/2012); Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü ashâb-i'l-hadîs*, thk. Amr Abdülmün'im Selîm (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1417/1996), 62.

¹² Ebû Muhammed b. Hallâd Hasan b. Abdurrahmân er-Râmihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk. Ebî Hemâm Muhammed b. Alî es-Savma'î el-Beydânî (Medine: en-Nâsirü'l-Mütemeyyiz, 1438/2017), 149; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü ulûm-i'l-hadîs* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1397/1977), 2.

¹³ Ebu Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Usûlü'l-Cessâs el-müsemmâ el-füsûl fi'l-usûl*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 2/113; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1414/1993), 1/100.

¹⁴ Yûsuf b. Yahyâ b. Ali b. Abdülazîz el-Makdisî, *Akdü'd-dürer fi ahbâri'l-müntazir ve hüve'l-mehdî aleyhi's-selâm* (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1410/1989), 187-188.

¹⁵ Ebû'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413/1992), 5.

Topluluğun kim olduğuna dair tartışmaların yanı sıra şerhlerde gündeme getirilen bir diğer husus muzaffer topluluk hadisinin diğer hadislerle arasındaki görünürdeki çelişkidir. Şârihler “Kıyamet ancak insanların şerlileri üzerine kopacaktır.” hadisi ile “Yeryüzünde Allah Allah denildiği müddetçe kıyamet kopmaz.” hadisinin muzaffer topluluk hadisi ile çeliştiği iddialarını gündeme getirmiş ve ilk bakışta var olduğu düşünülen bu ihtilafı gidermeye çalışarak hadislerin birbiriyle çelişmediğini ortaya koymuşlardır.¹⁶

Muzaffer topluluğun hangi coğrafyadan olduğu meselesi ise yorumların bir diğer odak noktasıdır. Hadisin bazı rivayetlerinde topluluğun coğrafyasına dair yer alan ilave bilgilerden hareketle yorumcular bu topluluğun, Şam, Beytülmakdis, Mısır, Mağrib ve Endülüs'te olabileceği ihtimalleri üzerinde durmuşlardır.

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle hadise dair yorumların şu üç temel soru etrafında döndüğünü söylemek mümkündür:

- Hadiste bahsedilen topluluk kimdir?
- Hadiste bahsedilen topluluk hangi coğrafyadandır?
- Muzaffer topluluk hadisi ile benzer konudaki hadisler arasında ihtilaf var mıdır?

Hadisin bu üç soru etrafında gelişen ve farklı ilmî disiplinlerde yer bulan yorumlarının her biri incelenmeye değer müstakil bir araştırma konusu olmayı hak etmekle birlikte bir makalenin kapsamını aşacağından bu çalışmada diğer meseleler dışarıda bırakılarak hadiste sözü edilen topluluğun hangi coğrafyadan olduğu tartışmasına odaklanılacak ve yorumcunun yaşadığı, ilmî faaliyetlerini sürdürdüğü veya siyasi sebeplerle ilişki içerisinde olduğu coğrafyaya duyduğu aidiyet hissinin hadisin yorumunu nasıl etkilediği incelenecektir.

Öncelikle hadisin çok sayıdaki rivayeti arasından coğrafya tartışmalarına zemin hazırlayan tariklerine yer verilecek, ardından coğrafyaya dair yorumlar birkaç kategori halinde incelenecektir. İlk olarak hadisin musannef türü eserlerde hangi bölümlerde ve bâb başlıkları altında yer aldığı incelenecek, ardından şerh literatüründeki yorumlara değinilecektir. Muhtevasının “şehirlerin fazileti” türündeki eserlerde zikredilmeye elverişli olması sebebiyle hadisin bu literatürde nasıl yer bulduğu ve yorumlandığı incelendikten sonra hadisin tarih, coğrafya ve siyâsetnâme türü eserlerdeki kullanımlarına yer verilecektir. Son olarak yaşanan işgallerin ardından İslâm dünyasındaki direniş hareketlerinde hadise yapılan atıflara mercek tutulacak, böylece hadisin en güncel yorumları ortaya konacaktır. Yorumlar tematik olarak sınıflandırılacağından makalenin bütününde sıkı bir kronoloji takip edilmeyecek olsa da başlıklar içerisinde tarihsel sıralama mümkün olduğunca gözetilecektir.

1. Coğrafya Bilgisinin Yer Aldığı Rivayetler

Muzaffer topluluk hadisinin bazı metin farklılıklarıyla birlikte çok sayıda rivayeti bulunmaktadır. Hadisin kaynaklarda en çok yer alan ve ana metin olarak adlandırabileceğimiz rivayeti şu şekildedir:

¹⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr ve tafsîlü's-sâbit an Resûlillahi mine'l-ahbâr*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire: Matbaatü'l-Medenî, ts.), 2/827-834; Ebû'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdûlmelik İbn Battâl el-Kurtubî, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 10/358-359; Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Sahîhi Müslim bi-şerhi'n-Nevevî* (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1414/1994), 2/234-235.

“Ümmetimden bir topluluk hak üzere muzaffer olmaya devam edecektir. Onlara destek olmayanlar kendilerine zarar veremeyecek, nihâyet Allah’ın emri (kıyamet) onlar bu haldeyken gelecektir.”¹⁷

Hadisin ana metni yukarıda zikredilen kısa rivayet olmakla birlikte bazı tariklerde lafız farklılıklarının yanı sıra diğer tariklerde yer almayan ilave bilgiler bulunmaktadır. Söz konusu değişiklikler hadisin yorumuna doğrudan etki etmesi sebebiyle önem taşımaktadır. Bununla birlikte makalenin odak noktasını oluşturması açısından burada yalnızca topluluğun coğrafyasına dair ilave bilgi içeren rivayetlere yer verilecektir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- “Ümmetimden garb/Mağrib ehli kıyamet kopuncaya kadar hak üzere muzaffer olmaya devam edecektir.”¹⁸
- “Şam ehli bozulunca sizde hayır yoktur. Ümmetimden bir topluluk kıyamet kopuncaya kadar muzaffer olmaya devam edecek, onlara destek olmayanlar onlara zarar veremeyecektir.” Muhammed b. İsmâîl (el-Buhârî) şöyle söylemiştir: “Ali b. Medînî ‘Onlar ashâb-ı hadîstir.’ dedi.”¹⁹
- “Ümmetimden bir topluluk Allah’ın buyruğunu yerine getirmeye devam edecektir. Onlara destek olmayan ve karşı olanlar, asla onlara zarar veremeyecekler, Allah’ın emri (kıyamet) gelinceye kadar onlar bu hâl üzere olacaklardır.” Umeyr’in Mâlik b. Yuhâmir’den rivâyet ettiğine göre Muâz b. Cebel şöyle dedi: “Onlar Şam’da ikamet edecekler.” Muâviye şöyle dedi: “Bu Mâlik b. Yuhâmir, Muâz’ı ‘Onlar Şam’da olacaklar.’ derken işittiğini söylüyor.”²⁰
- “Ümmetimden bir topluluk daima hak üzere olacak ve düşmanlarına kesin bir şekilde üstün gelecektir. Allah’ın emri gelinceye dek şiddetli geçim sıkıntısına düşmeleri durumu hariç muhalefet edenlerin muhalefeti onlara zarar veremeyecektir.” “Yâ Resulallah!

¹⁷ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhi Müslim* (Kahire: Dârü't-Te'sîl, 1435/2014), “İmâret”, 1971.

¹⁸ Müslim, “İmâret”, 1978. Hadisin Müslim’de geçen bu rivayetinde “أهل الغرب” lafzı yer almaktadır. Bununla birlikte bazı müellifler hadisle ilgili yorumlarını yaparken rivayetteki lafzın “أهل المغرب” şeklinde olduğunu söyleyerek topluluğu Mağrib ehline yormuşlar, kaynak olarak da Müslim’in Sahîh’ini göstermişlerdir. Örneğin Kurtubî, Bakî b. Mahled’in *Müsned*’inde hadisi bu lafızla rivayet ettiğini söylemektedir. Bakî b. Mahled’in eseri günümüze ulaşmadığından bu bilgiyi teyit etmek mümkün değildir. Bununla birlikte bu karışıklığın nüsha farklılığından kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim Müslim’in nüshalarından birinde (Köprülü nüshası: ك) bu ifade “أهل المغرب” şeklinde geçmektedir. Diğer bir ihtimal ise Kâdî İyâz’ın “Mağrib” ifadesi hadiste mana ile geçmektedir.” sözünü işaret ettiği üzere hadisin mana ile rivayet edilmesidir; bk. Müslim, “İmâret”, 1978, 5 nolu dipnot; Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi-ta'rîfi'l-hukûki'l-Mustafâ* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1409/1988), 1/338.

¹⁹ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, *el-Câmiü'l-kebir el-Câmiü's-Sahîh*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1416/1996), “Ebvâbü'l-fiten”, 27 (No. 2192).

²⁰ Buhârî, “Menâkib”, 26 (No. 3633). Buhârî’nin rivayet ettiği bu bilgi, hadisin sahabe döneminde nasıl anlaşıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Sahâbî Mâlik b. Yuhâmir’in, topluluğun Şamlılar olduğuna dair Muâz b. Cebel’den rivayetle aktardığı ve Muâviye tarafından da destek gören bu yorum, dönemin siyâsî çekişmelerinin izlerini taşımaktadır. Nitekim bu rivayetin farklı kaynaklarda yer alan, olayın nasıl gerçekleştiğini anlatan hikayesi bu kanaatimizi güçlendirmektedir. Rivayetlere göre bu olay Muâviye’nin Şam’da, minberde hutbe îrad ettiği sırada gerçekleşmiştir. Muâviye, hutbe esnasında muzaffer topluluk hadisini naklettikten sonra Mâlik b. Yuhâmir ayağa kalkmış ve sesini yükselterek Muâz b. Cebel’in bu topluluğun Şamlılar olduğunu söylediğini haber vermiştir. Bunun üzerine Muaviye muhtemelen kendi görüşüne destek bulmanın verdiği sevinç ile “İşte bakın, Muâz b. Cebel’in ‘Onlar Şam ehlidir’ dediğini Mâlik kendisi söylüyor!” diyerek bu bilginin kendisinden teyit edilebileceğine işaret etmiştir. Muâviye’nin bu konuşmayı hangi tarihte yaptığını tespit etmek tam olarak mümkün değilse de Şam’daki hutbeleri incelendiğinde onun bu konuşmayı Şam’da, Siffin Savaşı’ndan önce Hz. Ali’ye karşı savaşmakta tereddüt gösteren Şam halkını savaşa teşvik etme amacıyla yaptığı konuşmalardan birinde yapmış olması muhtemeldir; bk. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 28/128; Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Süfyân b. Cüvvân el-Fârisî el-Fesevî, *Kitâbü'l-ma'rife ve't-târih*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1410), 2/297; Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü hutabî'l-Arab fi usûri'l-arabiyyeti'z-zâhire* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1352/1933), 1/338-339, 1/365. Muzaffer topluluğun Şam’da olacağına dair rivayetleri hadis ve siyaset açısından ele alan bir çalışma için bk. Abdullah Taha İmamoğlu, *Hadis ve Siyaset: Müslim’in İmare Bölümünde Siyaset Düşüncesi* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015), 405-441.

Onlar nerede olacaklar?” dediler. Hz. Peygamber de ”Onlar, Beytülmakdis’te ve Beytülmakdis’in etrafında olacaklar.” buyurdu.²¹

Rivayetlere sıhhat durumu açısından bakıldığında *Sahîhayn*’da yer alan ilk iki rivayetin sahîh olduğu ve haklarında herhangi bir ihtilafın olmadığı görülür. Tirmizî’de geçen üçüncü rivayet için Tirmizî hasen-sahîh hükmünü verirken²² Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde geçen son rivayet ise isnadındaki Amr b. Abdullâh el-Hadramî’nin (ö. ?) meçhul olması sebebiyle zayıf sayılmıştır.²³ Bununla birlikte makalede rivayetlerin sıhhat durumuna bakılmaksızın hadisin yorumcular tarafından nasıl yorumlandığıyla ilgilenilecektir.

2. Hadisin Musannef Eserlerdeki Yeri

Hadisin nasıl anlaşıldığına dair ilk başvuracağımız kaynaklar şüphesiz musannef türü eserlerdir. Zira hadislerin ortak özellikleri veya yakınlıklarına göre “kitab” ve “bâb başlığı” adı altında kategoriler ve alt kategoriler halinde sınıflandırılması bizatihi bir yorum faaliyeti olup musanniflerin hadisleri nasıl anladıklarını ve okuyucuların nasıl anlamalarını istediklerini göstermekte ve bu özelliği ile hadislerin erken yorumlarından birini oluşturmaktadır.²⁴ Öyle ki, tarihsel eleştiri yöntemlerinden “kanon” ve “redaksiyon” eleştirisini kullanarak Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sahîh*’indeki iki bölümü tasnif biçimi açısından incelemeye tabi tutan çalışmasında Burge, “derleme eleştirisi” adıyla yeni bir eleştiri yöntemi teklif etmekte ve hadislerin nasıl sınıflandırıldığının yanı sıra onların diziliş tertibinin de müellifin hadisleri nasıl yorumladığını anlamak için üzerinde durulması gereken bir husus olduğunu söylemektedir.²⁵

Muzaffer topluluk hadisinin yer aldığı en erken musannef türü eser Saîd b. Mansûr’un (ö. 227/842) *es-Sünen*’idir. O, hadise “Cihad” bölümünde ve “Cihadın Devamlı Olacağını Söyleyen Kimse” bâbı altında yer vermiştir. Müellifin bu bâb altında yer alan “Öyle bir zaman gelecek ki insanlar ‘Cihad bitti.’ diyecektir.” hadisinden hareketle cihadın hiçbir surette bitmeyeceğini ifade etmek üzere böyle bir bâb başlığı tercih ettiği ve bu başlık altında cihadın sürekliliğine delil olan hadisleri sıraladığı görülmektedir. Muzaffer topluluk hadisi de bu hadisler arasında yer bulmuştur.²⁶

Hadisin yer aldığı diğer bir eser Dârimî’nin (ö. 255/869) *es-Sünen*’idir. Hadise “Cihad” bölümünde “Bu Ümmetten Bir Topluluk Hak Üzere Savaşmaya Devam Edecektir.” bâb başlığı altında yer veren Dârimî, burada hadisin iki farklı rivayetine yer vermiştir. Dârimî’nin bâb başlığında savaşma ifadesini kullanması dikkat çekicidir. Onun bu ifadeyle hadisteki topluluğu cihat eden Müslüman topluluk olarak yorumladığı anlaşılmaktadır.²⁷

Kütüb-i Sitte müelliflerinin muzaffer topluluk hadisini tasnif biçimi birbirinden farklılık arz etmektedir. Buhârî bir hadisi, içerdiği konular sebebiyle farklı bölümlerde verme özelliğine uygun olarak muzaffer topluluk hadisini üç ayrı yerde zikretmiştir. “İ’tisam” bölümünde hadise “Hz. Peygamber’in Ümmetinden Bir Topluluk Hak Üzere Muzaffer Olmaya Devam Edecektir Sözü”

²¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/356.

²² Tirmizî, “Ebvâbü’l-Fiten”, 27 (No. 2192).

²³ Müsned’in muhakkikleri hadiste geçen “Onlar Beytülmakdis’te ve Beytülmakdis’in etrafındadırlar.” ifadesinin sahîh olmadığını belirtmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/657.

²⁴ Patel, “Whoever Imitates a People Becomes One of Them: A Hadith and Its Interpreters”, 377; Karagözoğlu, *Hadis Şerh Literatürü I*, 23.

²⁵ S. R. Burge, “Reading between the Lines: The Compilation of Hadîth and the Authorial Voice”, *Arabica* 58/3-4 (2011), 166-177.

²⁶ Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu’be Saîd b. Mansûr, *Sünenü Saîd b. Mansûr*, thk. Habîburrahmân el-A’zamî (Hindistan: ed-Dârü’s-Selafiyye, 1403/1982), 2/177-180.

²⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, Hüseyin Selîm Esedü’d-Dârânî, *Müsnedü’d-Dârimî* (Riyad: Dârü’l-Mugnî, 1412/2000), “Cihad” (No. 2476-2477).

bâbında, başlığın sonunda “Onlar ilim ehlidir.” yorumunu ilave ederek yer vermektedir.²⁸ “Menâkib” bölümünde ise isimsiz bir bâbda hadisin, topluluğun Şam bölgesinde olacağına dair Muâz b. Cebel’in yorumunu içeren Muâviye rivayetini zikretmiştir. Buhârî’nin hadisi zikrettiği üçüncü bölüm ise “Tevhid” bölümüdür. “Allah Teâlâ’nın “Biz bir şeyin olmasını dilediğimiz zaman sözümüz ancak ‘Ol’ dememizden ibarettir. O da derhal olur” sözü” adlı bâb başlığı altında hadise ayetle ilişkilendirilerek yer verdiği görülmektedir.²⁹

Muzaffer topluluk hadisine Müslim (ö. 261/875) *el-Müsnedü’s-sahih*’inde, “İman” ve “İmâret” bölümlerinde olmak üzere iki kez yer vermiştir. İman bölümünde Hz. İsmâ’il’in nüzûlü konusunda hadise işaret ederken, “İmâret” bölümünde ise hadisi cihat bağlamında zikretmiştir.³⁰ Bir konudaki hadisleri peş peşe vermeyi tercih eden Müslim’in, muzaffer topluluk hadisinin sekiz farklı rivayetine yer verdiği bu bölümde ilk yedi rivayette “ümmetimden bir topluluk” şeklinde yer alan ifade son rivayette “garb ehli” şeklinde yer almaktadır ki *Kütüb-i Sitte* içerisinde yalnızca Müslim’de geçen bu ifade ilerleyen dönemde şârihlerin yorumlarının merkezinde yer alacak kadar önemli bir tartışma konusu olmuştur.

İbn Mâce’nin (ö. 273/887) *es-Sünen*’inde muzaffer topluluk hadisi, “Ebvâbü’s-Sünne” ve “Ebvâbü’l-Fiten” bölümlerinde Resûlullah’ın sünnetine ittibâ ve İslâm toplumu arasında çıkacak fitneler hakkındaki rivayetler arasında yer almıştır.³¹ Ebû Dâvûd ise hadisi “Cihad” bölümünde “Cihadın Devamlılığı” bâb başlığında, “Fitneler” bölümünde ise “Fitneler ve Belirtileri” bâb başlığı altında olmak üzere iki kez zikretmiştir.³² Ebû Dâvûd’un bu tasnifinden onun muzaffer topluluğu kıyamete yakın Müslümanlar arasında çıkacak fitneler sırasında bu fitnelerden uzak olacak ve Allah’ın dini için savaşılabilecek bir topluluk olarak yorumladığı anlaşılmaktadır. Fakat topluluğun hangi coğrafyada olacağına dair açık bir işaret bulunmamaktadır. Ne var ki onun hadisi yerleştirdiği “Cihadın Devamlılığı” bâbından bir önceki bâbın “Şam’da Yerleşmenin Önemi” olması dikkat çekicidir. Ebû Dâvûd bu bâb başlığı altında Şam’ın fitne döneminde Müslümanlar için güvenli bölge olacağına dair rivayetleri sıralamaktadır. Muzaffer topluluk hadisinin bu rivayetlerin hemen ardından zikredilmesi Ebû Dâvûd’un söz konusu topluluğu Şam halkı olarak yorumladığı ihtimalini akla getirmektedir. Burge’nin diziliş tertibinin hadislerin yorumunda bir anlam ifade edeceği iddiası dikkate alındığında böyle bir çıkarım yapmak mümkün görülmektedir.

Tirmizî’nin (ö. 279/892) *el-Câmi’* inde ise hadis “Fitneler” bölümünde “Sapkın İmamlar Hakkında Gelenler” bâbında ve yine aynı bölümde “Şam Hakkında Gelenler” bâbında kendisine yer bulmuştur. Tirmizî’nin Şam hakkındaki bâbda zikrettiği rivayet ise yukarıda tam metnine yer verilen başında “Şam ehli bozulursa sizde hayır yoktur.” cümlesinin yer aldığı rivayettir.³³

Kütüb-i Sitte sonrası eserlerde de hadise cihadın devamlılığına veya Şam’ın faziletine işaret eden bölümlerde yer verildiği ya da söz konusu topluluğun ilim/hadis ehliyle ilişkilendirilmeye devam ettiği görülmektedir. Fesevî (ö. 277/890) *el-Ma’rife ve’t-Târih* adlı eserinde Tirmizî gibi muzaffer topluluk hadisine Şam’ın faziletine dair zikrettiği hadisler arasında yer verirken,³⁴ İbnü’l-Cârûd’un

²⁸ Buhârî, “İtisâm”, 10 (No. 7307).

²⁹ Buhârî, “Menâkib”, 26 (No. 3633); Buhârî, “Tevhid”, 29 (No. 7455).

³⁰ Müslim, “İmân”, 145; Müslim, “İmâret”, 1971-1978.

³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Suayb el-Arnâvût vd. (Dimaşk: Dârü’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1430/2009), “Ebvâbü’s-sünne”, 1 (No. 6-10), “Ebvâbü’l-fiten”, 9 (No. 3952).

³² Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Suayb el-Arnâvût, Muhammed Kâmil Karabelli (Beyrut: Dârü’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1430/2009), “Cihad”, 4 (No. 2484); Ebû Dâvûd, “Fiten”, 1 (No. 4252).

³³ Tirmizî, “Fiten”, 27 (No. 2192), 51 (No. 2229).

³⁴ Fesevî, *Kitâbü’l-ma’rife*, 2/297-298.

(ö. 307/919-20) *el-Müntekâ'sı* ve Ebû Avâne'nin (ö. 316/929) *el-Müstahrec*'inde hadis "cihadın devamlılığı" başlıklarında yer almıştır. İbn Hibban (ö. 354/965) ise *et-Tekâsım ve'l-envâ'* adlı eserinde hadisi "Ashâb-ı Hadîsin Kıyamete Kadar Muzaffer Olacağının İspatı" bâbı altında zikretmiştir.³⁵

Tasnifteki yerine dair verdiğimiz bilgilerden hareketle hadiste bahsedilen topluluğun erken dönemde "cihat ehli" veya "ilim/hadis ehli" olarak yorumlandığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte her iki yorumun yoğunluğuna bakıldığında, söz konusu topluluğun büyük oranda cihat eden Müslüman topluluk olup kıyamete kadar Hz. Peygamber'in ümmetinden bir grubun bu görevi yerine getirmeye devam edeceği şeklinde yorumlandığı görülmektedir. Hadiste geçen topluluğun ilim/hadis ehli olarak yorumlanması ise dönemin ehl-i rey ehl-i hadîs tartışmasının hadisin yorumuna etkisi olarak değerlendirilebilir.

Musanef türü eserlerde topluluğun coğrafyasıyla ilgili ise sadece Şam bölgesi anılmıştır. Bu durum, hadisin bazı rivayetlerinde Şam'a işaret eden açık lafızların bulunmasından kaynaklanmıştır. Bu lafızlardan hareketle Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Fesevî gibi âlimler hadisi Şam'ın fazileti hakkında gündeme getirseler de musanef türü eserlerin tamamı göz önüne alındığında bu yorumların azınlıkta olduğu görülmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak hadisteki topluluğun coğrafyasına dair yorumların erken dönemde gündeme gelmekle birlikte yorumların/tartışmaların merkezinde yer alacak kadar önemli bir mesele haline gelmediğini söylemek mümkündür. Sonraki dönem yorumlarında yer alan Beytûlmağdis, Mısır, Mağrib ve Endülüs gibi bölgelerin bu dönemde henüz gündemde olmadığı anlaşılmaktadır.

3. Muzaffer Topluluk Hangi Coğrafyadan?

Hadisin şerh kitaplarındaki yorumlarına bakıldığında coğrafya tartışmalarının bu eserlerde yoğun bir şekilde yer aldığı görülür. Coğrafya bilgisinin yer aldığı rivayetlerden hareketle şârihler bu topluluğun Şam, Beytûlmağdis, Mısır, Mağrib ve Endülüs gibi farklı coğrafyalardan olma ihtimali üzerinde durmuşlardır. Yukarıda zikredildiği üzere Şam ve Beytûlmağdis ifadeleri rivayetlerde açıkça zikredilmekle birlikte garb/Mağrib ehli ifadesi ile kastedilenin ne olduğu açık olmayıp bu konu hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Öyle ki hadis şerhlerinde bu meselenin özel olarak tartışıldığı ve bazı şerhlerde bu ifadenin hadisin yorumunda merkezî bir konumda yer aldığı görülmektedir. Aşağıda, Mağrib, Endülüs, Mısır ve Şam olmak üzere her biri farklı coğrafyalardan seçilen şârihlerin hadisi nasıl yorumladıklarına değinilecektir.

Şârihler arasında coğrafya meselesini ilk gündeme getiren kişi tespit edebildiğimiz kadarıyla Mağribli müellif Kâdî İyâz'dır. O, öncelikle hadisin farklı rivayetlerini zikretmiş, ardından "أهل الغرب" ifadesinin geçtiği rivayete değindikten sonra yorumunu bu rivayet üzerinden yapmıştır. Kâdî İyâz hadiste geçen bu ifade hakkında Ali b. Medîni'nin (ö. 234/848-849) "Onlar Araplardır. 'Garb' büyük kova anlamındadır ve bu kovayı kullanmalarıyla tanınan Araplar, bu özellikleri sebebiyle 'garb ehli' olarak adlandırılmıştır." sözünü aktarmıştır. Ardından hadisi zahirine göre yorumlayanlar bulunduğunu ve onların bu ifade ile yeryüzünün batısının kastedildiğini söylediklerini zikretmiştir. Kâdî İyâz, hadiste geçen grubun sırasıyla Şamlılar, Beytûlmağdis ve çevresindekiler, Şam ve çevresindekiler olarak yorumlandığını söyledikten sonra "Garb ehli ile maksadın güç ve kuvvet ehli olduğu da söylenmiştir. Her şeyin garbı onun keskin/güçlü

³⁵ Ebû Muhammed Abdullâh b. Alî b. el-Cârûd en-Nisâbü'rî İbnü'l-Cârûd, *Kitâbü'l-Müntekâ*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî (Kahire: Dârü't-Takvâ, 1428/2007), 379; Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî Ebû Avâne, *Müstahrecü Ebû Avâne*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dimaşkî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1419/1998), 4/505-508; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân el-Müsnedü's-sahîh ale't-tekâsım ve'l-envâ'*, thk. Mehmet Ali Sönmez-Halis Aydemir (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1433/2012), 1/553.

tarafıdır.” diyerek bu grubun güçlü ve kuvvetli savaşçılar olarak da yorumlandığına işaret etmiştir.³⁶ Kâdî İyâz, ilgili yorumları aktarmakla birlikte söz konusu grubun hangi coğrafyadan olduğuna dair kendisi bir kanaat belirtmediği gibi onun zikrettiği yorumlardan hangisini tercih ettiğine dair bir işaret de bulunmamaktadır. Bununla birlikte o, diğer bir eseri *eş-Şifâ*’da daha önce aktardığı bölgelere ek olarak bu topluluğun Mağrib halkı olarak yorumlandığını da ifade etmekte fakat Mağrib anlamının hadiste lafzen değil mana ile yer aldığını söylemektedir.³⁷ Kâdî İyâz’ın aktardığı bu bilgi ile Endülüslü hadis âlimi Ebû Ali el-Gassânî’nin (ö. 498/1105) muzaffer topluluk hadisine dair müstakil bir cüz/risale kaleme aldığı bilgisi birlikte okunduğunda hadisin “garb/Mağrib ehli” ifadesi sebebiyle bölgede önemli bir gündem oluşturduğu düşünülebilir.³⁸

Endülüslü şârih Kurtubî ise topluluğun coğrafyasına dair daha önce yapılan yorumlara işaret ettikten sonra hadisin içerisinde “أهل المغرب” ifadesinin geçtiği rivayetleri zikretmiş ve Bakî b. Mahled’in (ö. 276/889) *el-Müsne*’inde hadise bu lafız ile yer verdiğini söylemiştir. Kurtubî, bu rivayetten hareketle topluluğun Araplar veya ilim/hadis ehli şeklinde yorumlanmasının yanlış olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Hadisin bu rivayetleri, daha önce zikredilen yorumların bâtil olduğuna ve topluluk ile kastedilenin yeryüzündeki Mağrib halkı olduğuna delil teşkil etmektedir. Fakat Mağrib, başlangıcı Hz. Peygamber’in şehri Medine’ye nispetle Şam, sonu da Mağrib-i Aksâ’nın sonu olmak üzere bu iki sınır arasında kalan yerdir. Bu bölgenin tamamına Mağrib denilmektedir. Peki Resulullah Mağrib ile bu bölgenin tamamını mı yoksa başlangıcını mı kastetmiştir? Bunların her ikisi de ihtimal dahilindedir. Muâz b. Cebel başka bir hadiste ‘Onlar Şam halkıdır.’ demiştir. Taberî de bu hadisi ‘Onlar Beytûlmakdis’tedir.’ ifadesiyle rivayet etmiştir.”

Kurtubî bu yorumu ile her ne kadar Mağrib ifadesinin kapsamını geniş tutsa da son aktardığı bilgi onun bu coğrafyanın Mağrib-i Aksâ olduğu kanaatinde olduğunu ihsas ettirir niteliktedir: “Ebû Bekir et-Turtûşî (ö. 520/1126) Mağrib-i Aksâ’ya gönderdiği bir mektupta bu hadisi zikrettikten sonra şöyle söylemiştir: “Resûlullah bu hadisle sizi mi yoksa sünnete ve cemaate sıkı bağlılıkları, bid’atlerden uzak oluşları ve selef-i sâlihînin yolunu takip etmeleri sebebiyle Mağrib halkının tamamını mı kastetmiştir? Allah daha iyi bilir.”³⁹

Nevevî’nin hadiste bahsedilen topluluğu özel bir grup veya özel bir bölgeye hasretmekten kaçındığı görülmektedir. “Bu grubun Müslümanların farklı grupları arasında dağılmış olması mümkündür. Onlar arasında savaşçılar, fakihler, muhaddisler, zâhidler, emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ani’l-münker görevini yerine getirenler ve buna benzer hayırlı amellerle uğraşan kimseler vardır. Bütün bu Müslümanların (bir beldede) bir araya toplanmaları şart olmayıp yeryüzünün farklı bölgelerinde bulunmaları mümkündür.” diyen Nevevî, bu yorumu ile Müslümanların tamamını grubun içerisine dahil ederek şârihler arasında en kuşatıcı yorumu yapmış görülmektedir.⁴⁰

İbn Hacer’in yorumu ise daha önce söylenenleri uzlaştırmaya niteliktedir. O, Kâdî İyâz’dan yaptığı nakille daha önceki yorumları sıraladıktan sonra şu eklemede bulunmaktadır: “Bu haberlerin arasını cemetmek mümkündür. ‘أهل الغرب’ ifadesi ile kastedilen Beytûlmakdis’teki bir topluluktur

³⁶ Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *Şerhu Sahîh-i Müslim li'l-Kâdî İyâz İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâidü Müslim*, thk. Yahyâ İsmâîl (Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1419/1998), 6/348.

³⁷ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 1/338.

³⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî İbn Hayr, *Fehresetü İbn Hayr el-İşbîlî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf-Mahmûd Beşşâr Avvâd (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2009), 249.

³⁹ Ebû'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Müfhim limâ eşkele min telhisi kitâbi Müslim*, thk. Muhyiddin Dîb Müstû vd. (Beyrut: Dârü İbn Kesîr-Dârü'l-Kelimü't-Tayyib, 1417/1996), 1/763-764.

⁴⁰ Nevevî, *Sahîhi Müslim*, 2/97-98.

ki onlar-Kudüs'ün Şam bölgesinde olması sebebiyle- Şamlı olup kova ile sulama yapan ve düşmana karşı kuvvet ve gayretle cihat eden kimselerdir.”⁴¹

Süyûtî ise Müslim şerhinde “أهل الغرب” ifadesinin geçtiği rivayet üzerinde durmuş ve topluluğu Mısır halkı olarak yorumlamıştır: “Mağrib ifadesi ile Mısır'ın kastedilmiş olma ihtimali uzak değildir. Çünkü Mısır da ittifakla garb hattından sayılmaktadır. Taberânî (ö. 360/971) ve Hâkim (ö. 405/1014), Amr b. Hamık'tan (ö. 51/671) rivayetle Resûlullah'ın şu sözünü nakletmiştir. ‘Bir fitne olacak ve bu fitneden en uzak olacak kişiler garb ehli olacaktır.’ İbnü'l Hamık şöyle söylemiştir: ‘Bu yüzden size, Mısır'a geldim.’ Muhammed b. er-Rebi' el-Cîzî (ö. ?) de bunu Mısır'a gelen sahâbîlerin müsnedinde nakletmiş ve şu ilavede bulunmuştur: ‘Siz garb ehlisiniz.’ Süyûtî bu bilgileri aktardıktan sonra muzaffer topluluğun bölgesini Mısır olarak yorumlamasının sebeplerini sıralar. Ona göre Mısır, fitnelerden uzak olması, hilafetin, ilmî ve dinî hayatın merkezi olması, rihle yapanların durağı konumunda yer alması gibi özellikleri sayesinde hadiste bahsedilen topluluğun coğrafyası olmayı hak etmektedir.”⁴²

Yukarıda zikrettiğimiz yorumlar, coğrafya aidiyetinin hadis yorumuna etkisi açısından okunduğunda ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: Şârihlerin bir kısmı yaşadığı coğrafyaya duydukları aidiyet sebebiyle söz konusu topluluğu kendi coğrafyalarıyla ilişkilendirmişlerdir. Endülüslü Kurtubî'nin bu topluluğu Mağrib/Endülüs halkı, Mısırlı Süyûtî'nin de Mısır halkı olarak yorumlaması bunun bir göstergesidir. Öte yandan bazı şârihlerin ise hadisi yorumlarken kendi coğrafyalarından bağımsız değerlendirmede bulundukları görülmektedir. Nitekim Mısırlı İbn Hacer'in topluluğu Süyûtî gibi Mısır'a özdeşleştirilmesi, Şamlı Nevevî'nin de -Şam'a yormasına kolaylıkla imkân sağlayan rivayetlerden hareketle- Şam halkı olarak yorumlaması beklenebilecekken durumun böyle olmaması, coğrafya aidiyetinin şârihlerin hadis yorumunda mutlak bir belirleyiciliğinin olmadığını göstermektedir.

4. Şehir Fazileti Bağlamında Muzaffer Topluluk

Hadisteki topluluğun coğrafyasına dair şerh kitaplarındaki yorumların yanı sıra bazı âlimlerin telif ettikleri eserlerde hadisi şehir faziletine dair bölümlerde zikretmek suretiyle dolaylı yoldan yorumladıkları görülmektedir. Bir kısım âlim muzaffer topluluk hadisine tarih, coğrafya ve bölgesel tabakât eserlerinin giriş kısmında söz konusu bölgenin fazileti bağlamında yer verirken bazıları ise müstakil olarak telif ettikleri şehirlerin fazileti eserlerinde hadisi bâb başlıklarına taşıyarak yorumlamışlardır.

Bu konuya dair en erken örnek Mağribli Ebü'l-Arab'ın (ö. 333/945) Mâlikî fakihleri ve hadis âlimlerinin hâl tercümelerine dair telif ettiği *Tabakâtü 'ulemâ'i İfrîkiyye* adlı eseridir. O, eserinin giriş bölümünde “İfrîkiyye'nin Fazileti Hakkında Gelen Rivayetler” bâbı altında Hz. Peygamber'in Kuzey Afrika'nın faziletine dair pek çok hadisini zikretmiş, söz konusu muzaffer topluluk hadisine de bu bölümde yer vermiştir. Ebü'l-Arab'ın hadisin “أهل الغرب” yerine “أهل المغرب” lafzının yer aldığı rivayetini eserine alması da onun bu ifadeyi Mağrib halkı olarak yorumladığına açıkça işaret etmesi bakımından önemlidir.⁴³

Ebü'l-Arab gibi Mağrib bölgesindeki birçok âlimin hadisi eserlerinde Mağrib'in fazileti bağlamında zikretme geleneğini sürdürdükleri görülmektedir. Sıkıllıyeli Ebû Bekir Abdullah b.

⁴¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî vd. (Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, ts.), 13/295.

⁴² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dîbâc alâ Sahîhi-i Müslim b. el-Haccâc*, thk. Ebû İshak el-Huveynî el-Eserî (Suudi Arabistan: Dâru İbn Affân, 1416/1996), 4/513-514.

⁴³ Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî Ebü'l-Arab, *Tabakâtü ulemâ-i İfrîkiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, ts.), 10-11.

Ebû Abdullah (ö. 474/1081) *Riyâzü'n-nüfûs* adlı eserinde “İfrîkiyye ve Münestîr'in Fazileti Hakkında Gelen Rivayetler” başlığı altında hadise yer verirken⁴⁴, Mağribli tarihçi İbn İzârî (ö.712/1312) de Kuzey Afrika ve Endülüs tarihine dair telif ettiği *el-Beyânü'l-muğrib* adlı eserinde “Mağrib'in Fazileti'nin Zikri ve Bu Konuda Gelen Haberler ve Eserler” başlığı altında hadisi zikretmiştir.⁴⁵

Endülüslü Muhammed b. Fütûh el-Humeydî (ö. 488/1095) ise Endülüslü ulema hakkında telif ettiği tabakât eserinin girişinde Mağrib hakkında Hz. Peygamber'den çok sayıda hadis rivayet edildiğini söyledikten sonra söz konusu hadisi benzer şekilde “أهل الغرب” lafzının geçtiği rivayetiyle zikretmiş ve ardından şu yorumu yapmıştır: “Resulullah 'Garb ehli kıyamete kadar hak üzere olmaya devam edecektir.' buyurmuştur. Hadis her ne kadar bahse konu olan yerlerin tamamı için geçerli olsa da Endülüs'ün bu hadisten nasibi büyüktür. Çünkü Mağrib anlamı Endülüs için hem genel olarak geçerlidir hem de Endülüs bu hususta ayrıcalık sahibidir. Nitekim Endülüs, garb anlamının kendisinde gerçekleştiği yerdir. Yeryüzünün meskûn toprakları Endülüs'te biter. Endülüs'ün batı kıyılarının bir kısmı okyanustur ve Endülüs'ten öteye yol yoktur.”⁴⁶

Mağrib ve Endülüslü âlimler gibi Şamlı âlimlerin de eserlerinde hadise Şam'ın faziletinden bahsederken yer vermesi beklenen bir durumdur. Şam'ın önemli âlimlerinden Sem'ânî (ö. 562/1166), İbn Asâkir (ö. 571/1176) ve İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393) bu isimlerden bazılarıdır. Sem'ânî hadise, Şam'ın faziletine dair kaleme aldığı *Fezâilü's-Şâm* adlı eserinde yer verirken⁴⁷, İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*'ta hadisi bâb başlığına taşımış ve “Dimaşk Ehlinin Hak Üzere Muzaffer Olmaya Devam Edeceği Hakkında Seyyidü'l-Mürselin'den Gelenler” bâbı altında hadise yer vermiştir.⁴⁸ İbn Receb el-Hanbelî de *Fezâilü's-Şâm* adlı eserinde hadisi “Muzaffer Topluluğun Şam'da Olacağı Hakkında Gelenler” bâbı altında zikretmiş ve İbn Asâkir gibi yorumunu bâb başlığında belirterek Hz. Peygamber'in bahsettiği bu topluluğun Şam halkı olduğuna açıkça işaret etmiştir.⁴⁹

Kudüs kadısı ve tarihçi Ebû'l-Yümn el-Uleymî (ö. 928/1522), Kudüs tarihine dair kalem aldığı *el-Ünsü'l-celîl bi târihi'l-Kudsi ve'l-Halîl* adlı eserinde “Mescid-i Aksâ'nın Fazileti ve Bu Konu Hakkında Gelenlerin Zikri” başlığında ayetler ve hadislerden getirdiği deliller arasında muzaffer topluluk hadisine “Onlar Beyt-i Makdis'tedir.” ilavesinin yer aldığı rivayetiyle yer vermiştir.⁵⁰

Hadisin şehir fazileti bağlamında zikrediliş şekilleri, bu şehirlerin siyasi ve ilmî olarak İslâm tarihindeki yükseliş ve gerileyiş dönemleri ile birlikte okunduğunda ortaya anlamlı sonuçlar çıkmaktadır. Zira bu eserlerin çoğunun yazıldığı zaman dilimleri, söz konusu coğrafyaların tarih sahnesinde güçlü bir şekilde varlık gösterdiği ve diğer İslâm şehirleri/bölgeleri ile bir rekabet içerisinde olduğu dönemlerdir. Mağrib ve Endülüs'ten zikrettiğimiz eserlerin biri hariç

⁴⁴ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Mâlikî, *Riyâzü'n-nüfûs fî tabakât-i ulemâi'l-Kayrevân ve İfrîkiyye*, thk. Beşîr el-Bekkûş (Lübnan: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1994), 1/5-6.

⁴⁵ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Merrâkûşî İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib fî ihtisâri Ahabîri mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf-Mahmûd Beşşâr Avvâd (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1434/2013), 1/27.

⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh b. Abdillâh el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fî târihi ulemâi'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf-Muhammed Beşşâr Avvâd (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1429/2008), 26.

⁴⁷ Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *Fezâilü's-Şâm*, thk. Amr Ali Ömer (Dimaşk: Dârü's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1412/1990), 34.

⁴⁸ Ebû'l-Kâsim Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbuddîn Ebî Said Ömer b. Garâme el-Amrî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415/1995), 1/254-270.

⁴⁹ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dimaşkî İbn Receb, *Mecmûu resâil el-Hâfiz İbn Receb el-Hanbelî*, thk. Ebû Musab Tal'at b. Fuâd Hulvânî (Kahire: el-Fârûkû'l-Hadîse, 1425/2003), 3/204-214.

⁵⁰ Ebû'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târihi'l-Kudsi ve'l-Halîl*, thk. Adnân Yûnus Abdülmecîd Ebû Tabâne (Ammân: Mektebetü Dendis, 1420/1999), 1/226-228.

diğerlerinin, bu bölgelerin yükseliş dönemleri olan hicrî 4./10. ve 5./11. yüzyıllara denk gelmesi, Şamlı müelliflerin eserlerini Şam'ın İslâm dünyasındaki en önemli ilim merkezlerinden biri haline geldiği 6./12. ve 8./14. yüzyıllar arasında telif etmeleri ve Uleymî'nin Kudüs tarihine dair eserinin, Kudüs'ün Memlûkler tarafından idare edildiği ve ilmî anlamda en parlak dönemlerini yaşadığı 9./15. yüzyılda yazılması bu duruma işaret etmektedir. Müellifler bu tavırlarıyla muhtemelen, siyasi ve ilmî anlamda yükseliş dönemini idrak ettikleri coğrafyalarının değerini Hz. Peygamber'in hadisine atıfla bir kez daha ortaya koymak istemişler ve bu gayeyle hadisi coğrafya merkezli yorumlama çabası içerisinde girmişlerdir. Nitekim hadisi şehir fazileti bağlamında ele alan müellifler şârihlerle kıyaslandığında, coğrafi aidiyetin onların yorumları üzerinde daha etkili olduğu görülmektedir.

5. Tarih, Coğrafya ve Siyâsetnâme Türü Eserlerde Muzaffer Topluluk

Muzaffer topluluk hadisine dair yorumlar, musannef eserler, şerhler ve şehirlerin fazileti eserlerindeki yorumlarla sınırlı değildir. Yaptığımız araştırma sonucunda hadisin tarih, coğrafya ve siyâsetnâme türü eserlerde de hatırı sayılır miktarda yer aldığı tespit edilmiştir. Bu eserlerde yer alan örnekler, âlimler ve devlet yöneticileri arasındaki mektuplaşmalarda, ilmî meclisler ve dinî hareketlerdeki tarihî konuşmalarda yahut devlet adamlarının teşvikiyle yazılan siyasi metinlerde muzaffer topluluk hadisine atıflar yapıldığını göstermektedir. Bu tür atıflar en az diğer literatürdeki yorumlar kadar önemli olup hadisin tarih boyunca nasıl anlaşıldığına dair göz ardı edilemeyecek kadar zengin bir malzeme sunmakta ve bu yönüyle yaptığımız araştırmanın kapsamına dahil edilmeyi hak etmektedir. Nitekim, "Hadith Commentary: Continuity and Change" adlı editoryal çalışmanın giriş kısmında hadis şerhinin tanımını ve kapsamını tartışmaya açan eserin editörleri Joel Blecher ve Stefanie Brinkman, hadis şerhinin hadislerin satır satır açıklaması olarak anlaşılmasının ötesine geçerek, mimari, şiir, vaaz vb. farklı alanlarda hadise yapılan bütün atıfların hadis yorum faaliyeti kapsamında değerlendirilebileceği önerisinde bulunmuşlar ve hadis şerhi kavramını daha geniş bir kapsamda ele almanın gerekliliğine işaret etmişlerdir.⁵¹

Aşağıda tarih, coğrafya ve siyasetname türü eserlerden elde edilen veriler ışığında, muzaffer topluluk hadisinin tarihî olaylar ve siyasi hareketler içerisinde gündeme getirilmek suretiyle nasıl yorumlandığına dair örnekler incelenecektir.

5.1. Hadisin Yorumunu Tarihî Olaylar İçinde Aramak

Muzaffer topluluk hadisinin tarihî olaylardaki kullanımına dair ilk örnek, Endülüs asıllı olup ilim amacıyla Doğu'ya yaptığı rihlesinin ardından İskenderiye'ye yerleşen Ebu Bekir et-Turtûşî'nin, sıkı bir irtibat içerisinde bulunduğu Mağrib'deki Murâbit hükümdarı Yûsuf b. Tâşfin (ö. 500/1106) ile aralarında gerçekleşen mektuplaşmadır. Olayın detayları bu mektuplaşmaya aracı olan Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) biyografisinde anlatılmaktadır. İbnü'l-Arabî ve babası birlikte Doğu'ya yaptıkları rihleden dönerken İskenderiye'ye uğrarlar. Babası burada vefat ederken İbnü'l-Arabî memleketine dönmek üzere yola devam eder. İskenderiye'de görüştüğü Turtûşî, İbnü'l-Arabî'ye Mağrib'deki Murâbit hükümdarı Yusuf b. Taşfin'e götürmesi için bir mektup verir. Mektupta Hz. Peygamber'in "Mağrib ehli kıyamet kopuncaya kadar hak üzere yardımcı olmaya devam edecektir." hadisini zikreder ve ardından "Hz. Peygamber'in hadisindeki bu topluluk siz, yani Murâbitlar topluluğu musunuz, yoksa Mağrib'in tamamı mı bilmiyorum. Ama biz sizin olmanızı umuyoruz." der. Mektubun devamında hükümdara övgü dolu cümleler kuran Turtûşî, İbnü'l-Arabî ve babasının kendi yanına geldiklerini ve hükümdarın cihat etmedeki üstün gayretini

⁵¹ Blecher-Brinkmann, *Hadith Commentary*, 2.

anlattıklarını söyler ve “Öyle ki biz de sizinle birlikte küffara karşı cihat etmeyi temenni ettik.” der. Mektubunda ayrıca İbnü'l-Arabî'nin ilimdeki yüksek konumuna da işaret eden Turtûşî hükümdardan onu desteklemesini ister. İbnü'l-Arabî mektubu Yusuf b. Tâfşîn'e ulaştırınca hükümdar Turtûşî'nin talebini yerine getirerek İbnü'l-Arabî'ye izzet-i ikramda bulunur.⁵²

Turtûşî örneğinde olduğu gibi bazen âlimler devlet yöneticisini övmek ve onun ihsanına mazhar olmak için hadise atıf yaparken bazen de devlet yöneticileri halkını methetmek ve onların desteğini kazanmak için hadisten yardım almışlardır. Endülüs'te Murâbitlar Devleti'ni ortadan kaldırıp Muvahhidler Devleti'ni kuran ve bu hareketin öncüsü olan İbn Tûmert'in (ö. 524/1130) tebaasını harekete geçirmek için muzaffer topluluk hadisini referans göstermesi bu örneklerden biridir. Murâbitlar Dönemi'nde baş gösteren ahlaki ve içtimai çöküşün Kur'an ve hadisten uzaklaşma sebebiyle gerçekleştiği fikrinden hareketle 515/1121 senesinde “asillara dönüş” hareketini başlatan ve mehdiliğini ilân eden İbn Tûmert, tebaasından biat alır ve bu grubu onlar, elliler ve yetmişler meclisi adında tabakalara ayırır. Onlar meclisi kendisinin davetine ilk icabet eden ve kendisine en yakın olan on kişiden oluşup “cemaat” olarak adlandırılırken, elliler meclisi farklı kabilelerden kişilerin temsiliyle “müminler” olarak adlandırılır. İbn Tûmert, elliler meclisindeki bu taraftarlarına “Yeryüzünde imanı sizin gibi olan hiç kimse yoktur. Resulullah'ın 'Mağrib'de bir topluluk kıyamete kadar hak üzere olmaya devam edecek ve onlara muhalefet edenler onlara zarar veremeyecek.’ hadisinde manasını bulan topluluk sizlersiniz.” diyerek seslenir.⁵³ İbn Tûmert'in bu çağrısı halk nezdinde olumlu karşılık bulmuş olmalı ki onun arkasına aldığı bu destekle başlattığı siyasi hareket, Endülüs için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Hadisin tarihî olaylardaki kullanımına dair bir diğer örnek Memlûk Kahire'sinde yaşanmaktadır. Aslen Mağribli olan İbn Haldûn (ö. 808/1406), Mısır'da Memlûk emirlerinin karşısında yaptığı tarihî konuşmada onları muzaffer topluluk hadisine atıf yaparak övmektedir. *Kitâbü'l-İber* adlı eserinin kendi hayat hikayesine yer verdiği bölümünde İbn Haldûn, Memlûklerin Mısır ve Şam'da pek çok medrese ve hankah kurduklarını ve bu yapıların Türk Devleti'nin hayırlı faaliyetlerinden ve ölümsüz eserlerinden olduğunu anlatır. Ardından kendisinin Kahire'ye ilk gelişinde Sultan Berkuk'un onu Kamhiyye Medresesi müderrisliğine tayin ettiğinden ve 786/1384 yılında da Mâlikî kadılığına atadığından bahseder. Medresede göreve başladığı ilk gün önde gelen devlet yöneticilerinden pek çok kimsenin de hazır bulunduğu törende kendisinin yaptığı konuşmada Memlûk idarecilerinden onlara yakışan şekilde övgüyle bahsettiğini anlatarak konuşmanın metnine yer verir. Oldukça edebî bir üsluba sahip olan konuşmada İbn Haldûn, Memlûklerin hayırlı hizmetlerinden övgü dolu cümlelerle bahseder ve bu muzaffer Türk topluluğunun Hz. Peygamber'in “Ümmetimden bir topluluk” hadisinin sırrına mazhar olduklarını” söyler.⁵⁴

5.2. Moğollara Karşı Muzaffer Topluluk

Muzaffer topluluğu Memlûkler ile ilişkilendiren tek kişi İbn Haldûn değildir. İslâm dünyasını kasıp kavuran Moğol istilalarına karşı Şam ve Mısır'da güçlü bir mücadele veren Memlûkler, dönemin âlimlerinden önemli destek görmüştür. Ulemânın önde gelen isimleri yazdıkları eserlerle Memlûk idarecilerini ve halkını cihada teşvik etmiş, kimi zaman cihat ordusuna katılarak düşmana karşı

⁵² Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *Kitâbü'l-kabes fî şerhi Muvatta-i Mâlik b. Enes*, thk. Muhammed Abdullâh Veledd Kerîm (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1992), 43-44.

⁵³ Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülvâhid el-Merrâküşî, *el-Mu'cib fî telhisi ahhbâri'l-Mağrib*, thk. Selahüddîn el-Hevârî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1426/2006), 136-141.

⁵⁴ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1421/2000), 7/667-670.

bizzat savaşmış, kimi zaman da Memlûkler ile Moğollar arasındaki diplomatik ilişkileri yürüten kilit isimler olmuşlardır.

Memlûk devlet adamı, tarihçi ve coğrafyacı İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349) bu isimlerden biridir. Kahire’de kadılık görevi yapan İbn Fazlullah, yazı yazma sanatında sahip olduğu üstün yetenek sebebiyle Memlûk Sultan’ı el-Melikü’n-Nâsır Muhammed b. Kalâvûn döneminde devletin resmi yazışmalarının yapıldığı Dîvân-ı İnşâ’da başkanlık görevini yürütür. İyi bir edebiyatçı olmasının yanı sıra iyi bir tarihçi olan İbn Fazlullah’ın dönemin en önemli gücü olan Moğolları yakından tanınması, onun bu yönünü kullanarak Memlûklerin dış politikasında etki etmesini sağlamıştır.⁵⁵

İbn Fazlullah, İslâm coğrafyasına dair telif ettiği tarih ve coğrafya eseri *Mesâlikü’l-Ebsâr fî memâlikü’l-emsâr* adlı eserinde Memlûklerin Moğollarla kurduğu diplomatik ilişkilere dair önemli bilgiler verir.⁵⁶ Memlûkler ile Moğollar arasında gerçekleşen ve sonuçları itibariyle İslâm tarihi açısından bir dönüm noktası teşkil eden Aynicâlût Savaşı’nı anlattığı bölümde o, Memlûk ordusunun sayıca az olmalarına rağmen kazandıkları bu savaşın Hz. Peygamber’in mucizelerinden biri olduğunu söyler. Nitekim Hz. Peygamber, “Ümmetimden bir topluluk kıyamete kadar düşmanlarına karşı muzaffer olmaya devam edecek, onlara düşmanlık edenler onlara zarar veremeyecek ve Allah’ın emri onlar bu haldeyken gelecektir. Bilin ki onlar garb topluluğudur.” buyurmuştur. İbn Fazlullah’a göre Hz. Peygamber’in bahsettiği topluluk işte bu Memlûk ordusudur. Nitekim Moğollara karşı onlardan başka kimse zafer kazanamamış ve onlar eliyle kazanılan bu zafer, can çekişen İslâm dünyasını son nefesini vermekten kurtarmıştır.⁵⁷

Aynicâlût Savaşı’nda kazanılan zaferle birlikte Moğolların batıya ilerlemesinin önüne geçilmişse de Şam topraklarındaki Moğol saldırılarının önü kesilememiş ve 699/1299 yılında Dimaşk üzerine yeni bir saldırı gerçekleştirilmiş ve halk şehri boşaltmaya başlamıştır.⁵⁸ Bu sırada şehirde bulunan isimlerden birisi de İbn Teymiyye (ö. 728/1328)’dir. Geniş halk kitleleri ve Memlûk idarecileri nezdinde etkin bir nüfuza sahip olan İbn Teymiyye, halkla birlikte Dimaşk’ı terk eden pek çok âlime rağmen şehri terk etmez ve Moğol hükümdarı Gazân Hân’ın (ö. 703/1304) karargâhına giderek Dimaşk halkı için eman dileyip büyük bir katliama engel olur.⁵⁹

İbn Teymiyye’nin Moğollara karşı Memlûk idarecilerine verdiği bu büyük desteğin yazdığı eserlerde de izini görmek mümkündür. Eserlerinde Moğolları tanıtarak onların sapkın fikirlerini, İslâm dünyasında yaptıkları katliamları anlatan İbn Teymiyye, Moğollara karşı yürütülecek mücadelenin İslâm toplumu için bir vecibe olduğunu söyleyerek Müslümanları cihada teşvik eder. Ona göre bugün bu görevi yerine getirenler ise Mısır ve Şam’daki Memlûk ordularıdır. Onlar, Resulullah’ın hadisinde bahsettiği muzaffer topluluğa dahil olmayı en çok hak eden kimselerdir. Nitekim Resulullah hadiste bahsedilen topluluğun “garb ehli” olduğunu söylemiştir. Resulullah bu sözü Medine’de söylediğine göre Medine’nin batısında kalan her bölge garb sayılmaktadır. Medineliler, Şam ehlini garb ehli olarak adlandırmakta Necid ve Irak ehlini de şark ehli olarak adlandırmaktadır. Mısır başta olmak üzere Şam’ın ötesindeki bütün bölgeler de garb hattına dahildir. Nitekim Muâz b. Cebel de onların Şam’da olacağını söylemiştir. Bununla birlikte Şam

⁵⁵ Abdülazîz el-Alevî, “İbn Fazlullah el-Ömerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/483.

⁵⁶ Eymen Fuâd Seyyid, “Mesâlikü’l-Ebsâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/265.

⁵⁷ Şihâbüddîn Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü’l-Ebsâr fî memâlikü’l-emsâr*, thk. Kâmil Süleymân el-Cebûrî (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2010), 3/147-148.

⁵⁸ Yüksel Arslantaş, “Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri”, *BELLETER* 67/250 (2003), 795-797.

⁵⁹ Ferhat Koca, “İbn Teymiyye, Takıyyüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/391-392.

Mağrib'in aslıdır. Çünkü Mısır, Kayrevan, Endülüs ve diğer Mağrib bölgelerinin fethi Şamlılar eliyle gerçekleşmiştir.⁶⁰

İbn Teymiyye Medine'nin ötesinde yer alan her bölgenin garb hattından sayıldığını söylese de bu topluluğun Şam ve Mısır'daki Memlûk ordusu olduğu kanaatinde ısrarcıdır: "Bugün İslâm dünyasının haline bakan bir kimse bilir ki Şam ve Mısır'daki bu topluluk ilim, amel ve cihat bakımından doğudan batıya uzanan İslâm dünyasının en güçlü topluluğudur. Müşriklere karşı çetin bir şekilde savaşan onlardır ve Müslümanların doğu ve batıda sahip oldukları izzet onlar sayesinde. Bu sebeptendir ki onlar 699/1299 yılında Moğollara karşı hezimete uğradıklarında İslâm toplumu zillate uğramış ve musibetlere düşer olmuştur."⁶¹

5.3. Siyasi Hareketlerin Referansı Olarak Muzaffer Topluluk Hadisi

Muzaffer topluluk hadisi tarihî olaylarda gündeme getirilmekle kalmamış kimi zaman siyasi hareketlerin meşruiyetlerini temellendirmek amacıyla kullanılan bir referans olmuştur.⁶² Siyâsetname türü eserlerde örneklerini görebileceğimiz bu tür kullanımlarda, topluluğun hangi coğrafyadan olduğu tartışmasının da önemli bir gündem oluşturduğu görülmektedir.

Memlûklerin ardından tarih sahnesine çıkan Osmanlılar Dönemi'nde, hadisin bu şekildeki kullanımlarına rastlamak mümkündür. Osmanlı Devleti'nin 1792-1807 yılları arasında III. Selim dönemine tekabül eden, sivil ve askerî bütün kurumların geniş kapsamlı olarak çağdaş ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde yenilenmesi manasına gelen Nizâm-ı Cedîd Dönemi'nde⁶³ halifenin emriyle ilmiye ve kalemiye sınıfının önde gelenlerinden oluşan geniş bir yazar kitlesi tarafından bu yeni düzenin meşruiyetine dair pek çok ıslahat layihası kaleme alınmıştır. İlmiye mensubu Muhammed Birgivi b. Ali'nin (ö. ?) kaleme aldığı *el-Kavlü's-sedîd fî usulî'n-Nizâmî'l-cedîd* adlı risalesi de aynı dönemde benzer saiklerle kaleme alınan risalelerden biridir.⁶⁴ Müellif risalesinde III. Selim'in oluşturmaya çalıştığı bu yeni nizama destek olmak için dinî argümanları kullanmıştır. III. Selim'in müceddidliğini ispata tahsis ettiği üçüncü bölüme, Allah ve Resûlû'ne itaati emreden ayet ve hadislerle başlayan, her yüz senenin başında bir müceddid-i dinin zuhur edeceğini ifade eden tecdid hadisini zikreden müellif, bu müceddidin III. Selim olduğuna işaret etmiştir. Nitekim ulemânın azaldığı, sünnetlerin unutulduğu ve bid'atlerin çoğaldığı dönemlerde tecdid-i dine ihtiyaç duyulduğu vakitlerde Allah Teâlâ'nın bu görevi yerine getirecek iyi kimseler ihsan etmesi onun bir vaadidir. Tecdid-i din görevini yerine getirecek bu grup ise Hz. Peygamber'in "Ümmetimden bir taife kıyamete kadar hak üzere zahir olurlar. Düşman üzere gâlip olurlar." hadisinde işaret ettiği topluluktur.⁶⁵

Hadisteki ta'îfeyi "Ya'nî ümmetimin ulemâlarından bir tâife Kitâbullâh ile mücahede ederler ve bir taife yiğitler süyûf ile küffâr üzerine gâlip olur "ta kıyamet kopuncaya dek." diyerek hem ilim ehlini hem de cihat ehlini kapsayacak şekilde yorumlayan müellif, bu taifenin nerede olacağını soran ashaba "Kudüs-i Şerîf" cevabını veren Resûlullah'ın sözünden hareketle, İslâmbol, Bosna

⁶⁰ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ Şeyhu'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye* (Medine: Vizâratü's-Şüûnî'l-İslâmiyye ve'd-Da'î ve'l-İrsâdî's-Suûdiyye, ts.), 28/530-532.

⁶¹ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 28/532-533.

⁶² Maribel Fierro'nun "Spiritual Alienation and Political Activism: The Guraba in al-Andalus During the Sixth/Twelfth Century" adlı makalesi hadislerin siyasi hareketlerin meşruiyet kaynağı olarak kullanımına dair kaleme alınmış benzer bir çalışmadır. Fierro bu makalede, "İslâm şüphesiz garip olarak başladı ve günün birinde garip hale dönecektir." hadisinin 6./12. yüzyılda Endülüs'te, âlimler, filozoflar ve sûfiler tarafından Muvahhidler hareketinin muhalif ideolojisini meşrulaştırmak için nasıl kullanıldığını incelemektedir; bk. Maribel Fierro, "Spiritual Alienation and Political Activism: The Guraba in al-Andalus During the Sixth/Twelfth Century", *Arabica* 47/2 (2000), 230-260.

⁶³ Kemal Beydilli, "Nizâm-ı Cedîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/175.

⁶⁴ Muhammed b. Ali Birgivi, *Nizâm-ı Cedîd Risâlesi [el-J Kavlü's-sedîd fî usulî ['n-] nizâmî'l-cedîd*, nşr. Özgür Kavak (İstanbul: Klasik, 2022), 7-10.

⁶⁵ Birgivi, *Nizâm-ı Cedîd*, 111-123.

ve hicaza nisbetle Kudüs-i Şerîf hizasında olan sâ'ir belde-i İslâmiyye'nin de Beyt-i Makdis'ten kabul edileceğini söylemektedir. Birgivî'nin İstanbul'u Kudüs hattından sayma çabasının onun Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olabilmek için yaptığı zorlama bir yorum olduğu bellidir. Fakat o, Hicaz'a nispetle Kostantiniyye'nin de Beyt-i Makdis'e dahil olduğuna hadisin Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan rivayet edilen “أهل الغرب” lafzını içeren tarikin delil olduğunu söyler. Bu açıklamanın ardından Birgivî “Bu hadis-i şeriflerde beşâret-i ‘uzmâ vardır ki bu İslâmbol yevm-i kıyâmete varıncaya kadar düşmanlardan masûn u mahfûzdur, inşaallâhu te'ala.” diyerek İstanbul halkının da Hz. Peygamber'in övgüyle bahsettiği bu topluluğa dahil olduğunu söyler.⁶⁶

Nizâm-ı Cedîd Dönemi'nin ardından gelen Tanzimat Dönemi de benzer gelişmelere sahne olmuştur. İdarî, askerî ve hukuki alanlarda gerçekleştirilen düzenlemelere uyum sağlamada toplum ciddi zorluklar yaşamış, bu sebeple topluma yön veren ilim ve fikir adamları yazdıkları eserlerle bu yeni düzenin meşruiyetini ortaya koymaya çalışmışlardır. Hukuki alanda yapılan düzenlemelerin başında 1876 yılında ilan edilen Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-ı Esâsî'nin yürürlüğe konması gelmektedir. Kanun-ı Esâsî'yi toplum nezdinde kabul edilebilir bir hale getirmek için dönemin uleması tarafından eserler kaleme alınmıştır. Bunlardan biri Ömer Ziyâeddin Dağıstânî'nin (ö. 1920) Kânûn-ı Esâsî maddelerinin şer'i şerîfe uygunluğunu ayet ve hadislerle delillendirdiği *Mir'at-ı Kânûn-ı Esâsî* adlı şerhidir.⁶⁷ Kânûn-ı Esâsî'nin saltanat ve hilafetin Osmanlı hanedanına ait olduğunu ifade eden üçüncü maddesini açıklarken Dağıstânî, İstanbul'un fethinin Sultan Mehmed Han'a nasip olduğunu ve hilafetin kıyamete kadar Osmanlı hanedanına ait olacağını söylemektedir. Nitekim ona göre, Hz. Peygamber'in “Bu ümmet kıyamet kopuncaya kadar Allah'ın yardımı ile dimdik ayakta kalacaktır. Muhalefet edenler ise onlara asla zarar veremeyeceklerdir.” hadisi Osmanlı hanedanının kıyamete kadar bekâsı için bir beşâret-i azîmedir.⁶⁸

Tarih, coğrafya ve siyasetname türü eserlerden zikrettiğimiz bu örneklerde yorumcuların benzer şekilde muzaffer topluluğu kendi coğrafyalarıyla ilişkilendirdikleri açıktır. Bununla birlikte şerhlerde ve şehirlerin fazileti eserlerinde yorumcunun coğrafyaya duyduğu aidiyet hissi o bölgenin kendi memleketi olması, yaşadığı veya ilmî faaliyetlerini sürdürdüğü yer olmasından kaynaklanırken burada zikrettiğimiz örneklerde yorumcuların coğrafyaya bağlılıklarının siyasi ve politik sebeplerle kurulduğu görülmektedir. Âlimlerin bölgenin siyasi güçleri ile kurduğu yakın ilişki ve bu ilişki neticesinde elde ettiği ilmî/siyasi pozisyonlar, onları söz konusu coğrafyalara ait hissettiren unsurlar olmuştur. Bunun neticesinde de muzaffer topluluğu kendi coğrafyalarındaki siyasi yapılarla özdeşleştirmişler ve bu yönüyle hadis, onların destekledikleri veya herhangi bir kademesinde görev aldıkları siyasi hareketlerin tarih sahnesinde ortaya koyduğu rolü meşrulaştırmada ve bölge halkının desteğini almada önemli bir işlev görmüştür.

6. Kurtuluş Ümidi ve Hadisin En Güncel Yorumu

Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından son yüzyılda işgallere maruz kalan İslâm coğrafyası, yaşanan iç karışıklıklar ve savaşlar neticesinde pek çok farklı direniş hareketine sahne olmuş ve söz konusu gruplar, İslâm toplumunu içinde bulunduğu durumdan kurtarma misyonu ile hareket etmişlerdir. Tarihte olduğu gibi günümüzde de bu hareketler için ayet ve hadisler birer motivasyon kaynağı olmuştur ki muzaffer topluluk hadisi bu kaynaklardan biridir.

⁶⁶ Birgivî, *Nizâm-ı Cedîd*, 124-125.

⁶⁷ *Kânûn-ı Esâsî Şerh ve Kaynakları*, haz. Necmettin Azak (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2022), 7-8.

⁶⁸ *Kânûn-ı Esâsî Şerh ve Kaynakları*, 82-84.

Irak ve Şam İslâm Devleti adıyla 2013'te hilafet iddiasıyla ortaya çıkan ve DAESH olarak adlandırılan grubun kendilerini Hz. Peygamber'in bahsettiği muzaffer topluluk olarak görmesi ve bu iddiaya reddiye mahiyetinde yazılar yazılması bu konudaki örneklerden biridir. 21عربي adlı haber sitesinde "DAESH muzaffer topluluğu temsil eder mi?" başlıklı bir yazı kaleme alınmış ve bu yazıda DAESH'in, Hz. Peygamber'in hadisinde bahsettiği muzaffer topluluk olduğu iddiası tartışılmıştır. Yazara göre DAESH, Müslümanlara yönelik katliam niteliğindeki eylemleri ile İslâm'ın ve Müslümanların dünyadaki itibarını zedelemek ve Müslümanlara yönelik nefreti artırmaktan başka bir işe yaramamış ve bu özellikleri sebebiyle de Müslüman âlimlerin hiçbiri onların hak üzere olduğunu onaylamamıştır. Üstelik, Hz. Peygamber'in topluluğun coğrafyasına dair zikrettiği bilgi ile bu grubun yayıldığı coğrafya uyumlu değildir. Zira Hz. Peygamber, bu topluluğun Beytülmakdis ve etrafında olduğunu söylerken DAESH, birçok İslâm ülkesine yayılmasına rağmen Filistin ve Beytülmakdis'te varlık gösterememiştir.⁶⁹

Hadis yalnızca DAESH tarafından sahiplenilmekle kalmamış Suriye ve Filistin'deki savaşlar sırasında da Müslümanlar muzaffer topluluk hadisine dayanarak motivasyonlarını yüksek tutmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda hadisin en güncel yorumu 7 Ekim 2023'te başlayan Hamas-İsrail çatışması esnasında Hamas'ın askeri kanadı İzzeddin el-Kassâm Tugayları sözcüsü Ebu Ubeyde'nin konuşmasında yer almaktadır. Hamas tarafından "Aksa Tufanı Operasyonu" adıyla başlatılan çatışma İsrail'in Hamas'a savaş ilan etmesiyle sonuçlanmış ve İsrail ordusu Gazze'ye yoğun bir bombardıman gerçekleştirmiştir.⁷⁰ Çatışmalar sürerken Ebû Ubeyde savaştaki her kritik durumun öncesinde veya sonrasında ekranların karşısına geçmiş ve hem Filistin halkını savaşa teşvik etmek hem de savaş esnasındaki gelişmelerden dünyayı haberdar etmek için önemli konuşmalar gerçekleştirmiştir.⁷¹

Bu konuşmalarında ayet ve hadislerden iktibaslar yapan Ebû Ubeyde'nin 2 Kasım 2023 tarihinde "Al-Jazeera Arabic'in" youtube kanalından, hadisin lafzına atfen "لعدوهم قاهرين" (Düşmanlarını kahredecekler) başlığıyla yayınlanan konuşmasında muzaffer topluluk hadisine atıf yaptığı görülmektedir. Savaşın gidişatına dair bilgi verdikten sonra "Ey sebatkâr yüce halkımız!" diyerek Filistin halkına seslenen Ebu Ubeyde, düşman saldırılarında vefat edenler için üzüntü duyduklarını, bununla birlikte bu saldırıların ancak kendilerinin öfkesini artıracaklarını ve toprakları için savaşımaya devam edip Gazze'yi eski haline döndüreceklerini vadetmektedir. Gazzelilerin hiç beklemedikleri yerlerden düşmanlarının karşısına çıktığını söyleyen Ebu Ubeyde, "Nitekim Resulullah 'Ümmetimden bir topluluk düşmanlarına galip gelerek kıyamete kadar hak üzere muzaffer olmaya devam edecek ve onları desteklemeyenler ve başlarına gelen felaketler onlara zarar veremeyecektir.' sözüyle doğru söylemiştir." diyerek Gazze halkını hadiste bahsedilen topluluk ile özdeşleştirmiştir.⁷²

Sonuç

İhtiva ettiği konu çeşitliliği sebebiyle erken dönemden günümüze kadar farklı coğrafyalarda ve farklı literatürlerde çok kez yorumlanan muzaffer topluluk hadisi, sahip olduğu geniş yorum yelpazesi ile bir hadisin tarih boyunca yorumlanma biçiminde dönemin siyasi ve ilmî ortamının, o dönemdeki tartışma konularının, yorumcunun ilmî metodunun ve yaşadığı coğrafya ile beşerî çevrenin hadisin yorumuna nasıl etki ettiğini görebilmek için güzel bir örnektir. Hadisin yorumuna etki eden bu

⁶⁹ Nazîr el-Kendûrî, "Hel tanzîmü'd-devletü yümessilü et-tâifete'l-mansûra?", *Arabi* 21 (2016).

⁷⁰ Vikipedi Özgür Ansiklopedi, "2023 Hamas-İsrail Savaşı" (Erişim 16 Şubat 2024).

⁷¹ Kifâh Zebûn, "İzzeddin el-Kassâm Tugayları'nın nefesi ve Gazze Savaşı'nın sembolü: Ebu Ubeyde Kimdir?", *Independent Türkçe* (2 Kasım 2023).

⁷² Aljazeera Arabic, "Ebû Ubeyde: Demmernâ mâ kavvâmehû ketîbetü debbâbât ve eksera ve katelnâ ve esabnâ adeden min cünüdi'l-aduv", *Youtube* (02 Kasım 2023).

faktörler arasından coğrafya unsurunu merkeze alarak yapılan bu araştırma neticesinde Hz. Peygamber'in söz konusu hadisi, kıyamete kadar hak üzere olacak ve ilâ-yi kelimetullah için mücadele edecek bir topluluğun var olacağını ve tarihin hiçbir döneminin bu topluluktan hâlî olmayacağını haber vermek amacıyla söylediği ve kanaatimizce söz konusu topluluğu bir coğrafya ile özdeşleştirme ve tek bir bölgedeki Müslümanları övme amacı gütmeye anlaşılmaktadır. Ne var ki, farklı bölgelerden yorumcular hadiste bahsedilen topluluğu duydukları aidiyet hissi sebebiyle kendi coğrafyalarıyla özdeşleştirmişlerdir. Bu aidiyet duygusu kimi zaman söz konusu beldenin yorumcunun memleketi veya ilmî faaliyetlerini sürdürdüğü mekân olmasından kaynaklanırken, kimi zaman ise kurduğu siyasi irtibatlar neticesinde bölgede elde ettiği siyasi ve ilmî pozisyonlar sebebiyle olmuştur.

Topluluğun coğrafyasına dair tartışmaların tarihî seyrine bakıldığında ise bu tartışmanın erken dönemden itibaren gündeme gelmekle birlikte ilk yüzyıllarda tartışmaların odak noktasını oluşturmadığı görülmektedir. Ancak İslâm topraklarının genişlemesi ve 4. /10. yüzyıldan itibaren artık her biri müstakil bir merkez haline gelen Şam, Beytülmakdis, Mağrib ve Endülüs gibi Müslüman coğrafyalar arasında baş gösteren ilmî ve siyasi rekabet, söz konusu bölgelerdeki âlimleri yaşadıkları coğrafyaların değerini Hz. Peygamber'in diliyle ifade etme gayretine düşürmüş ve neticede âlimler muzaffer topluluk hadisini coğrafya merkezli yorumlamaya başlamışlardır. İlerleyen yüzyıllarda ise Müslüman coğrafyalar arasındaki rekabet yerini Müslümanlar ile gayri müslimler arasındaki çekişmeye bırakmış ve başta Moğol saldırıları olmak üzere İslâm dünyasını tehdit eden saldırılara karşı koyan Müslüman yöneticilerin ve ordularının muzaffer topluluğu temsil ettiği düşünülmüştür. Memlükler ve Osmanlılar döneminde devletin önemli kademelerinde görev alan âlimlerin Mısır ve İstanbul'daki siyasi yapıları muzaffer toplulukla eşleştirmeleri bunun bir göstergesidir. Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve hilafetin ortadan kalkmasıyla birlikte ise İslâm dünyasında yaşanan işgaller, başta Suriye ve Filistin olmak üzere farklı bölgelerde direniş hareketlerinin doğmasına sebep olmuş ve bu hareketin öncüleri İslâm dünyasını içinde bulunduğu durumdan kurtarma misyonunu kendilerinde görerek Hz. Peygamber'in bahsettiği muzaffer topluluğun kendi coğrafyalarında olduğunu iddia etmişlerdir. Özetle, Muâviye'nin Şam minberinde verdiği hutbe ile başlayıp Ebû Ubeyde'nin ekran karşısında yaptığı konuşması ile -şimdilik- nihayete eren yaklaşık on dört asırlık yorum sürecinden anlaşılan o ki, muzaffer topluluk hadisi bundan sonra da yorumlanmaya devam edecek ve İslâm ülkelerinin ve Müslümanların içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ilmî durum, topluluğun coğrafyasına dair yorumların farklılaşmasındaki önemli etkisini sürdürecektir.

Araştırma neticesinde yorumcunun yaşadığı, ilmî, siyasi vb. sebeplerle ilişki içerisinde olduğu coğrafyaya duyduğu aidiyet hissinin onun hadisi yorumlama biçiminde önemli ölçüde etki ettiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte bu tespitin genelleştirilmesi için tek bir hadis incelemesi yeterli olmayıp hadis külliyyatında yer alan farklı konulardaki hadislerin yorumları üzerinde bu gözle yapılacak yeni araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Son olarak bu çalışma, bir hadisin yorumlanma sürecine dair yapılan araştırmada şerh literatürü ile sınırlı kalmayıp farklı literatürlerde yapılacak geniş bir okumanın, hadisin yorumuna daha geniş bir perspektiften bakmayı mümkün kıldığını bir kez daha hatırlatmakta ve İslâm ilim geleneğindeki hadis yorum faaliyeti hakkında daha kapsamlı değerlendirmelerde bulunabilmek için hadisin tarihî olaylar içerisinde nasıl kullanıldığına ve siyâsi hareketlerde nasıl referans gösterildiğine dair incelemenin de bu tür bir araştırmanın kapsamına dahil edilmesi gerektiğini bir teklif olarak sunmaktadır. Nitekim eserler içerisindeki yorumlar hadisin nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koyarken, tarihî ve siyasi olaylar içerisindeki kullanımı hadisin pratikte nasıl anlaşıldığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnâvût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Alevî, Abdülazîz. "İbn Fazlullah el-Ömerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/483-484. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Aljazeera Arabic. "Ebû Ubeyde: Demmernâ mâ kavvâmehû ketîbetü debbâbât ve eksera ve katelnâ ve esabnâ adeden min cünüdi'l-aduv". *Youtube*. Yayın Tarihi 02 Kasım 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=na6QSRXXZ9E>
- Arslandaş, Yüksel. "Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri". *BELLETEN* 67/250 (2003), 781-800. <https://doi.org/10.37879/belleten.2003.781>
- Beydilli, Kemal. "Nizâm-ı Cedîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/175-178. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Birgivi, Muhammed b. Ali. *Nizâm-ı Cedîd Risâlesi [el-] Kavlı's-sedî fî usûli [n-] nizâmi'l-cedîd*. nşr. Özgür Kavak. İstanbul: Klasik, 2022.
- Blecher, Joel. *Said the Prophet of God: Hadith Commentary across a Millennium*. Oakland: University of California Press, 2017.
- Blecher, Joel-Stefanie Brinkmann (ed.). *Hadith Commentary: Continuity and Change*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2023.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *Sahîhü'l-Buhârî*. Kahire: Dârü't-Te'sîl, 1433/2012.
- Burge, S. R. "Reading between the Lines: The Compilation of Hadîth and the Authorial Voice". *Arabica* 58/3-4 (2011), 168-197. <https://doi.org/10.1163/15700581X561523>
- Cessâs, Ebu Bekr Ahmed b. Alî er-Râzi. *Usûlü'l-Cessâs el-müsemmâ el-füsûl fi'l-usûl*. thk. Muhammed Muhammed Tâmir. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2010.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, Hüseyin Selîm Esedü'd-Dârânî. *Müsnedü'd-Dârimî*. Riyad: Dârü'l-Mugnî, 1412/2000.
- Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî. *Müstahrecü Ebû Avâne*. thk. Eymen b. Ârif ed-Dimaşkî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1419/1998.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnâvût-Muhammed Kâmil Karabelli. Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû'l-Arab, Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî. *Tabakâtü ulemâ-i İfrîkiyye*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Lübnânî, ts.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân el-Fârisî. *Kitâbü'l-ma'rife ve't-târih*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1410.
- Fierro, Maribel. "Spiritual Alienation and Political Activism: The Guraba in al-Andalus During the Sixth/Twelfth Century". *Arabica* 47/2 (2000), 230-260. <https://doi.org/10.1163/157005800323295910>
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Şerefü ashâbi'l-hadîs*. thk. Amr Abdülmün'im Selîm. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1417/1996.
- Havvâ, Saîd. *el-Esâs fi's-sünne ve fıkhuha*. Kahire: Dârü's-Selâm, 3. Basım, 1416/1995.
- Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh b. Abdillâh. *Cezvetü'l-muktebis fî târihi ulemâi'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Muhammed Beşşâr Avvâd. Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1429/2008.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî. *Târihu medîneti Dimaşk*. thk. Muhibbüddîn Ebî Saîd Ömer b. Garâme el-Amrî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, Şihâbüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ. *Mesâlikü'l-ebîsâr fî memâlikü'l-emsâr*. thk. Kâmil Süleymân el-Cebûrî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî vd. Kahire: el-Mektebetü's-Selafiyye, ts.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Mağribî et-Tûnisî. *Târihu İbn Haldûn*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1421/2000.

- İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî. *Fehresetü İbn Hayr el-İşbîlî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf-Mahmûd Beşşâr Avvâd. Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2009.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân el-Müsnedü's-sahîh ale't-tekâsım ve'l-envâ'*. thk. Mehmet Ali Sönmez-Halis Aydemir. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1433/2012.
- İbn İzârî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Merrâkûşî. *el-Beyânü'l-mugrib fî ihtisâri ahhâri mülûki'l-Endelüs ve'l-Magrib*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf-Mahmûd Beşşâr Avvâd. Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1434/2013.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dimaşkî. *Za'dü'l-meâd fî hedyi'l-hayri'l-ibâd*. thk. Şuayb el-Arnâvût-Abdülkâdir el-Arnâvût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnâvût vd. Dimaşk: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdîrrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dimaşkî. *Mecmûu resâil el-Hâfiz İbn Receb el-Hanbelî*. thk. Ebû Musab Tal'at b. Fuâd Hulvânî. Kahire: el-Fârûkû'l-Hadîse, 1425/2003.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim. *Mecmûu fetâvâ şeyhu'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye*. Medine: Vizâratü's-Şûnî'l-İslâmiyye ve'd-Da've ve'l-İrşâdî's-Suûdiyye, ts.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Kitâbü'l-kabes fî şerhi Muvatta-i Mâlik b. Enes*. thk. Muhammed Abdullâh Veled Kerîm. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1992.
- İbnü'l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullâh b. Alî b. el-Cârûd en-Nisâbü'rî. *Kitâbü'l-Müntekâ*. thk. Ebû İshâk el-Huveynî. Kahire: Dârü't-Takvâ, 1428/2007.
- İmamoğlu, Abdullah Taha. *Hadis ve Siyaset: Müslim'in İmare Bölümünde Siyaset Düşüncesi*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *eş-Şifâ bi-ta'rîfi'l-hukûki'l-Mustafâ*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1409/1988.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *Şerhu Sahîh-i Müslim li'l-Kâdî İyâz İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâidi Müslim*. thk. Yahyâ İsmâil. Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1419/1998.
- Karagözoğlu, Mustafa Macit (ed.). *Hadis Şerh Literatürü I*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.
- Karagözoğlu, Mustafa Macit (ed.). *Hadis Şerh Literatürü II*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022.
- Kendûrî, Nazîr. "Hel tanzimü'd-devletü yümessilü et-tâifete'l-mansûra?" *Arabi* 21 (2016).
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer. *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadisi'l-mütevâtir*. thk. Şeref Hicâzî. Mısır: Dârü'l-Kütübî's-Selefiyye, 2. Basım, ts.
- Khatib, Mutaz. "Consult Your Heart: The Self as a Source of Moral Judgment". *Hadîth and Ethics through the Lens of Interdisciplinarity*. ed. Mutaz al-Khatib. 268-305. Leiden: Brill, 2022. https://doi.org/10.1163/9789004525931_013
- Koca, Ferhat. "İbn Teymiyye, Takıyyüddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/391-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kurtubî, Ebû'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî. *el-Müfhim limâ eşkele min telhîsi kitâbi Müslim*. thk. Muhyiddin Dîb Müstû vd. Beyrut: Dârü İbn Kesîr-Dârü'l-Kelimü't-Tayyib, 1417/1996.
- Kurtubî, Ebû'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdülmelik İbn Battâl. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 1423/2003.
- Makdisî, Yûsuf b. Yahyâ b. Ali b. Abdülazîz. *Akdü'd-dürer fî ahhâri'l-müntazir ve hüve'l-mehdî aleyhi's-selâm*. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1410/1989.
- Mâlikî, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *Riyâzün-nüfûs fî tabakât-i ulemâi'l-Kayrevân ve İfrîkiyye*. thk. Beşîr el-Bekkûş. Lübnan: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1414/1994.
- Merrâkûşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülvâhid. *el-Mu'cib fî telhîsi ahhâri'l-Mağrib*. thk. Selahüddîn el-Hevârî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1426/2006.
- Muhammed Reşîd Rızâ. *Mecelletü'l-menâr*. Kahire: Matbaatü'l-Menâr, 1315/1897.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn el-Haccâc. *Sahîhi Müslim*. Kahire: Dârü't-Te'sil, 1435/2014.

- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Sahîhi Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1414/1994.
- Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*. 1 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1397/1977.
- Özkan, Halit. "Rivayet, Anlam ve Yorum: Mantar Hadisinin Serencamı". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 48 (2022), 1-45. <https://doi.org/10.26570/isad.1134021>
- Patel, Youshaa. "'Blessed are the strangers (ghurabâ')': An Apocalyptic Hadith on the Virtues of Loneliness, Sadness, and Exile". *Hadith Commentary: Continuity and Change*. ed. Joel Blecher-Stefanie Brinkmann. 79-111. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2023.
- Patel, Youshaa. "'Whoever Imitates a People Becomes One of Them': A Hadith and Its Interpreters". *Islamic Law and Society* 25/4 (2018), 359-426. <https://doi.org/10.1163/15685195-00254A01>
- Râmihürmüzî, Ebû Muhammed b. Hallâd Hasan b. Abdurrahmân. *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*. thk. Ebî Hemmâm Muhammed b. Alî es-Savma'î el-Beydânî. 1 Cilt. Medine: en-Nâşirü'l-Mütemeyyiz, 1438/2017.
- Safvet, Ahmed Zekî. *Cemheretü hutabî'l-Arab fi usûri'l-arabiyyeti'z-zâhire*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1352/1933.
- Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be. *Sünenü Saîd b. Mansûr*. thk. Habîburrahmân el-A'zamî. Hindistan: ed-Dârü's-Selefiyye, 1403/1982.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *Fezâilü's-Şâm*, thk. Amr Ali Ömer. Dimaşk: Dârü's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1412/1990.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. 2. Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1993.
- Seyyid, Eymen Fuâd. "Mesâlikü'l-Ebsâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/265-266. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dibâc alâ Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*. thk. Ebû İshak el-Huveynî el-Eserî. Suudi Arabistan: Dâru İbn Affân, 1416/1996.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Ezhârü'l-mütenâsire fi'l-ahbârî'l-mütevâtire*. thk. Kemâl el-Hût. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1416/1996.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1992.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tehzîbü'l-âsâr ve tafsîlü's-sâbit an Resûlillahi mine'l-ahbâr*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, ts.
- Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre es-Sülemî. *el-Câmiü'l-kebîr el-Câmiü's-Sahîh*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1416/1996.
- Tokatly, Vardit. "The A 'lâm al-hadîth of al-Khaţţabî: A Commentary on al-Bukhârî's Sahîh or a Polemical Treatise?". *Studia Islamica* 92 (2001), 53-91. <https://doi.org/10.2307/1596191>
- Tokpınar, Mirza. "'Men teşebbeye bi-kavmin fe-hüve minhum' Hadisi Üzerine Bir İnceleme". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/2 (2005), 85-109.
- Türcan, Zîşan. *Hadîs Şerh Geleneği: Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Ulemâu Necdî'l-A'lâm, *ed-Dürerü's-seniyye fi'l-ecvibeti'n-Necdiyye*. thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım el-Âsimî en-Necdî. Riyad: Dârü'l-Hicâz-Dârü's-Sümeiyî, 6. Basım, 1417/1996.
- Uleymî, Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*. thk. Adnân Yûnus Abdülmecîd Ebû Tabâne. Ammân: Mektebetü Dendîs, 1420/1999.
- Uysal, Şule Yüksel. , "'Men Teşebbeye Bi Kavmin" Hadisini Küresel Giyim Kültürü Açısından Yeniden Okumak", *Turkish Studies* 11/7 (2016), 293-314. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9745>
- Vikipedi Özgür Ansiklopedi. "2023 Hamas-İsrail Savaşı". Erişim 16 Şubat 2024. https://tr.wikipedia.org/wiki/Hamas-%C4%B0srail_Sava%C5%9F%C4%B1
- Zebûn, Kifâh. "İzzeddin el-Kassâm Tugayları'nın nefesi ve Gazze Savaşı'nın sembolü: Ebu Ubeyde Kimdir?" *Independent Türkçe* (02 Kasım 2023).

<https://www.indyturk.com/node/671516/d%C3%BCnya/i%CC%87zzeddin-el-kassam-tugaylar%C4%B1n%C4%B1n-nefesi-ve-gazze-sava%C5%9F%C4%B1n%C4%B1n-sembol%C3%BC-ebu-ubeyde>

Kânûn-ı Esasî Şerh ve Kaynakları. haz. Necmettin Azak. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2022.